

The Letter Rā (ر) in the Science of Qirāat: A Study on the Risāla al-Rāiyya of Suleyman Vehbi Efendi of Bursa, a member of the Council of Tedkik-i Mesāhif-i Şerife (Investigation of the Noble Manuscripts of the Qurʾān), one of the late Ottoman Qurrās

Osman Bostan^{1,*}

¹ Ondokuzmayıs University, Faculty of Theology, Department of Qurʾanic Reading and Qiraat, Samsun/Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 29/07/2024

Accepted: 22/10/2024

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright: This work is licensed under Creative Commons

AttributionNonCommercial 4.0 International License (CC BY NC)

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

ABSTRACT

In this article, the issues related to the reading of the letter rā as tafhīm/thick and tarqīq/thin are discussed in the context of the *Risāla al-Rāiyya* of one of the last Ottoman qurrās, Süleyman Vehbi of Bursa (d. 1334/1916). Phonetic differences, which express the way the letters of the Qurʾān are vocalised, are the most important element that constitutes the practical dimension of the science of qirāat. In this respect, the letters in the Qurʾānic alphabet are generally vocalised with one of the opposite adjectives of tafhīm-tarqīq. However, the letters lām and rā are sometimes pronounced thick and sometimes thin. It is unanimous that what is essential in the letter lām is that it is pronounced with tarqīq and in some cases it is read with taḥlīz/tafhīm. However, the scholars have disagreed on whether the letter rā is pronounced with tafhīm or tarqīq. While some of them say that the letter rā does not have the feature of tafhīm-tarqīq in its original form and that it is pronounced with one of them under certain conditions; the majority (*jumhūr*), on the other hand, argues that what is essential in rā is tafhīm and that it is pronounced with tarqīq under certain conditions. In particular, according to the narration of Warsh (d. 197/812) and al-Azraq (d. 240/854), the determination of the places where the letter rā should be read with tafhīm-tarqīq has been considered one of the most difficult issues in the study of qirāat. Yet, up to the present day, there has not been a Turkish work -except for Suleyman Vehbi's treatise- in which the disagreements among the Quraysh regarding the letter rā have been fully explained and clarified. In Turkish works, the issues related to the reading of the letter rā are generally dealt within the narration of Hafṣ (d. 180/796), and information on the reading of the letter rā by Warsh and al-Azraq is not included to a sufficient extent. In this context, filling this gap is one of the aims of this study. The reason why the article is discussed within the framework of *Risāla al-Rāiyya* is that the author refers to almost all of the works such as *al-Nashr*, *Ithāf*, *Zubdat al-irfān*, *Umdat al-hullān*, *al-İtilāf*, *Bedāʾ al-burhān* and *Murshid al-talaba*, which were used as the main sources in the study of qirāat in the Ottoman period, and deals with the subject in a systematic manner and mentions the errors and deficiencies in the aforementioned works when necessary. In this article, firstly, the author's life is given and then the subjects covered in the treatise are clarified. While doing this, the place of the information given by the author in the original sources and the reason for the recitation of the rā with tafhīm-tarqīq were tried to be determined. In addition, it is aimed to facilitate the researchers by identifying the relevant places of the sources in which the author mentioned errors and deficiencies in the work and pointing out which phrases and expressions should be corrected. At the end of the study, it is seen that al-Azraq is in agreement with other Quraysh in the composition of the rā with kasra and the exegesis of the rā with damma at the beginning of words. However, he only uses the mansūb-maftūh rās in the middle-end of the word with the tarqīq if "it comes after the essential fractional letter from the original of the word", "the absence of a calm hurūf al-istiʿlān between the necessary fraction and rā, except for hā/ح" and "the rā comes after the calm letter yā"; if the rā is with a tanwīn although it has these conditions, he recited it in two ways as tarqīq and tafhīm, and if one of these conditions is not present, he recited it only with tafhīm. As for the madmūm and marfū rās, if they fulfil the conditions mentioned for the mansūb rās, Warsh read them only with tarqīq and al-Azraq read them with tarqīq and tafhīm. It should be noted here that many works of qirāat, especially from the Ottoman period, are waiting to be unearthed in libraries. The discovery and examination of these works is important both in terms of determining how the science of qirāat followed a course in the process and in terms of putting forward new studies by making use of the data of the aforementioned works.

Keywords: Qirāat, the letter Rā (ر), Tafhīm, Tarqīq, Risāla al-Rāiyya, Warsh, Azraq, Süleyman Vehbi of Bursa.

Kıraat İlminde Râ () Harfi: Son Dönem Osmanlı Kurrâlarından Tedkîk-i Mesâhif-i Şerîfe Meclisi Âzası Bursalı Süleyman Vehbi Efendi'nin Risâle-i Râiyye Adlı Eseri Özelinde Bir İnceleme

Süreç

Geliş: 29/07/2024

Kabul: 22/10/2024

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Telif hakkı: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) kapsamında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

ÖZ

Bu makalede, râ harfinin tefhîm/kalın ve terkîk/ince okunmasına dair hususlar son dönem Osmanlı kurrâlarından Bursalı Süleyman Vehbi'nin (öl. 1334/1916) *Risâle-i Râiyye* adlı eseri ekseninde ele alınmıştır. Kur'ân harflerinin seslendiriliş biçimini ifade eden fonetik farklılıklar kıraat ilminin amelî/pratik boyutunu oluşturan en önemli unsurdur. Bu minvalde Kur'ân alfabesindeki harfler genel olarak, birbirinin zıddı olan tefhîm-terkîk sıfatlarından biriyle seslendirilmektedir. Bununla birlikte lâm ve râ harfleri bazen kalın bazen de ince okunmaktadır. Lâm harfinde aslolanın terkikle telaffuz edilmesi olup bazı durumlarda tağlîzle/tefhîmle okunduğu hususunda ittifak edilmiştir. Fakat âlimler râ harfinin tefhîm veya terkîki konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, aslı itibarıyla râ harfinde tefhîm-terkîk özelliği bulunmayıp birtakım şartlar muvacehesinde bunlardan birisiyle okunduğunu söylerken; cumhur ise râ'da aslolan tefhîm olup bazı şartlar çerçevesinde terkikle okunduğunu ileri sürmüştür. Husûsen Verş (öl. 197/812) rivâyeti ve Ezrak (öl. 240/854) tarikine göre râ harfinin tefhîm-terkikle okunması gereken yerlerin tespiti kıraat tedrisatında zaptı en zor olan hususlardan addedilmiştir. Hâl böyle iken günümüze değin râ harfine dair kurrâ arasındaki ihtilafların tam anlamıyla açıklanıp vuzuha kavuşturulduğu -Süleyman Vehbi'nin risâlesi dışında- Türkçe bir eser kaleme alınmamıştır. Türkçe eserlerde râ'nın okunuşuna dair hususlar genelde Hafs (öl. 180/796) rivâyeti özelinde işlenmiş, Verş ve Ezrak'ın, râ harfini okuyuş keyfiyetlerine yönelik bilgilere yeterli ölçüde yer verilmemiştir. Bu bağlamda mezkûr boşluğun doldurulması, çalışmanın amaçlarından biridir. Makalenin *Risâle-i Râiyye* çerçevesinde ele alınmasının sebebi müellifin, Osmanlı'daki kıraat tedrisinde temel kaynak olarak kullanılan *en-Neşr*, *İthâf*, *Zübdetü'l-İrfân*, *Umdetü'l-hullân*, *el-İtilâf*, *Bedâ'u'l-burhân* ve *Mürşidü't-talebe* gibi eserlerin hemen hepsine müracaat edip konuyu sistematik bir şekilde ele alması ve yeri geldikçe mezkûr eserlerdeki hata ve eksikliklere değinmesidir. Makalede öncelikle müellifin hayatına yer verilmiş, ardından risâlede işlenen konular tavzih edilmiştir. Bu yapılırken müellifin verdiği bilgilerin aslı kaynaklardaki yeri ve râ'nın tefhîm-terkîk ile okunmasının illeti/sebebi tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca müellifin eser içerisinde hata ve eksikliklerine değindiği kaynakların ilgili yerleri tespit edilip hangi ibare ve ifadelerle tashih edilmesi gerektiğine işaret edilerek araştırmacılara kolaylık sağlanması amaçlanmıştır. Çalışma sonunda görülmüştür ki Ezrak, esreli râlar'ın terkîkinde ve kelime başlarındaki fethalı-zammeli râlar'ın tefhîminde diğer kurrâ ile müttefektir. Ancak kelime ortasında-sonunda bulunan mansûb-meftûh râlar'ı "kelimenin aslından olan lâzımî kesreli harften sonra gelmesi", "lâzımî kesreyle râ'nın arasında sakın bir hurûf-i isti'lânın -hâ/ع hariç-bulunmaması" ve "râ'nın sakın yâ harfinden sonra gelmesi" durumunda sadece terkikle; bu şartları taşımakla birlikte râ'nın tenvinli olması durumunda terkîk ve tefhîm olmak üzere iki vecihle; bu şartlardan birinin bulunmaması durumunda ise sadece tefhîmle okumuştur. Mazmûm ve merfû râlar'ı ise mansûb râlar için zikri geçen şartları taşımaları halinde Verş sadece terkîk, Ezrak ise terkîk ve tefhîm vechiyle okumuştur. Burada şunu ifade etmek gerekir ki kütüphanelerde özellikle Osmanlı dönemine ait pek çok kıraat eseri gün yüzüne çıkarılmayı beklemektedir. Söz konusu eserlerin ortaya çıkarılıp incelenmesi hem süreç içerisinde kıraat ilminin nasıl bir seyir izlediğinin tespiti hem de mezkûr eserlerin verilerinden istifade edilerek yeni çalışmaların ortaya konulması açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Râ () Harfi, Tefhîm, Terkîk, Risâle-i Râiyye, Verş, Ezrak, Bursalı Süleyman Vehbi.

Giriş

Kur'ân kelimelerini meydana getiren harflerin telaffuz keyfiyetini ifade eden fonetik farklılıklar kıraat ilminin amelî/pratik boyutunu oluşturan en önemli unsurdur. Sözlükte “ta‘zîm/yüceltmek” anlamına gelen *tefhîm* kelimesi kavram olarak “ağz içerisinde ses ile dolması ve harfin kalın okunması” manasını ifade etmektedir. *Tağlîz* kelimesi de *tefhîm* lafzının müradifi olan bir kavramdır. Ancak kıraat disiplininde *tağlîz* kavramı daha çok lâm harfinin, *tefhîm* ise râ harfinin kalın okunmasını ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Bu iki kelimenin zıddıysa *terkîk* kavramıdır. Sözlükte “bir şeyi yufka, ince ve zarif yapmak, sözü güzel söylemek” manasına gelen *terkîk* kelimesi kavram olarak “ağz içerisinde ses ile tamamen dolmayıp harfin ince okunması” anlamını ifade etmektedir.¹

Bu minvalde Kur'ân alfabesindeki harfler genel olarak, birbirinin zıddı olan *tefhîm*-*terkîk* sıfatlarından birine göre seslendirilmektedir. Bununla birlikte lâm ve râ harfleri bazen *tefhîm* bazen de *terkîk*le okunmaktadır.² Lâam harfinde aslolanın *terkîk*le telaffuz edilmesi olup bazı durumlarda *tağlîz*le okunduğu hususunda âlimler ittifak halinde iken râ harfinde ise ihtilaf etmişlerdir. Bir kısmına göre râ harfi aslı itibarıyla *tefhîm* veya *terkîk*ten birine sahip olmayıp şartlara göre bunlardan birisi doğrultusunda okunmaktadır. Cumhura atfedilen görüşe göreyse râ harfinde aslolan *tefhîm* olup bazı şartlar çerçevesinde *terkîk*le okunması gerektiğidir.³ Bu bağlamda çalışmada, kıraat ilminin en zor meselelerinden biri olarak addedilen, özellikle birinci kıraat imamı Nâfi'in (öl. 169/785) Verş (öl. 197/812) rivâyeti ve Ezrak (öl. 240/854) tarikine göre râ harfinin *tefhîm* ve *terkîk*le okunmasına dair hususlar son dönem Osmanlı kurrâlarından *Tedkîk-i Mesâhif-i Şerîfe Âzası* Bursalı Süleyman Vehbi Efendi'nin (öl. 1334/1916) *Risâle-i Râiyye* adlı eseri çerçevesinde ele alınacaktır. Çalışmada, râ harfinin *tefhîm* ve *terkîk*ine yer verilmesinin sebebi bu konuda Türkçe olarak müstakil bir eserin henüz kaleme alınmamış olmasıdır. Binaenaleyh râ'nın okunuşuna dair bilgi verilen Türkçe eserlerde konu genelde Hafs (öl. 180/796) rivâyeti etrafında işlenmiş, Verş rivâyeti ve özellikle Ezrak tarikinin râ harfini okuyuşuna ise birkaç eser hariç⁴ neredeyse değinilmemiştir. Arapça olarak kaleme alınan temel kaynaklardaysa kıraat imamlarının râ harfinin

¹ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-lüğa ve sihâhu'l-Arabîyye*, thk. Muhammed Muhammed Tâmir (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1430/2009), “fhm”, 875; Mütercim Âsım Efendi, *el-Okÿânûsu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), “fhm”, 6/5142; Muhammed Murtezâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. İbrahim et-Terzî (Kuveyt: Matbaatü Hukûmeti'l-Kuveyt, 1421/2000), “fhm”, 33/199-200; Ebû'l-Asbağ Abdülaziz b. Ali b. Muhammed es-Sümâtî İbnü't-Tahhân, *Mürşidü'l-kârî ilâ tahkîki me'âlimi'l-mekârî*, thk. Hâtim Salih ed-Dâmin (Kahire: Mektebetü't-Tâbi'in, 2007), 73-74; Ebû'l-Asbağ Abdülaziz b. Ali b. Muhammed es-Sümâtî İbnü't-Tahhân, *el-İnbâ fi usûli'l-edâ*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Kahire: Mektebetü't-Tâbi'in, 2007), 39-43; Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-krâati'l-aşr*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd (Dımaşk: Dâru'l-Ğavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1439/2018), 3/1766; Saçaklızâde Muhammed b. Ebû Bekr el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukill*, thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed (Amman: Dâru Ammâr, 2008), 173.

² Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Rî'âye li tecvîdül-krâati ve tahkîki lafzi-t-tilâve*, thk. Ebû Âsım Hasân b. Abbâs b. Kutub (Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1425/2005), 128-129; Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*, thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed (Amman: Amman: Dâru Ammâr, 1421/2000), 151-157; İbnü't-Tahhân, *el-İnbâ*, 39-43; İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-krâati'l-aşr*, 2/705-706.

³ Abdulvâhid b. Muhammed el-Mâlikî, *ed-Dürü'n-nesîr vel-'azbü'n-nemîr*, thk. Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcûd - Ali Muhammed Mu'avved (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1434/2003), 534-573; İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-krâati'l-aşr*, 3/1829-1859.

⁴ Bazı örnekler için bk. İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Krâati* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 350-352; Hasan Tahsin Feyizli, *Kirâat-i Aşere* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 124-128; Recep Koyuncu, *Kıraat İlmi Takrîb Usûlü* (İstanbul: Hacıveyszade İlim ve Kültür Vakfı, 2021), 154-156.

okunuşuna dair ihtilafları muhtelif bölümlerde ve tafsilatlı olarak ele alınmıştır. Örneğin İbnü'l-Cezerî (öl. 833/1429) *en-Neşr* adlı eserinde kıraat imamlarının râ harfinin okunuşuna dair ihtilaflarını “Bâbü mezâhibihim fî terkîki'r-râati ve tefhîmihâ”⁵ başlığıyla yaklaşık 70 sayfada işlemiş, buna ilaveten muhtelif bölümlerde de söz konusu harfin okunuş keyfiyetine değinmiştir. Bu şekliyle hem mufassal hem de farklı bölümlerde konunun işlenmiş olması kıraat tedrisi yapanların konuyu zapturapt altına almasını güçleştirmektedir. Dolayısıyla mezkûr boşluğun doldurulması, çalışmanın amaçlarından biridir. Makalenin söz konusu risâle çerçevesinde ele alınmasının sebebi müellifin, Osmanlı'daki kıraat tedrisinde temel kaynak olarak kullanılan *en-Neşr*, *Takrîbü'n-Neşr*, *İthâfî fûdalâi'l-beşer*, *Zübdetü'l-irfân*, *Umdetü'l-hullân*, *el-Îtilâf*, *Bedâi'u'l-burhân* ve *Mürşidü't-talebe* gibi eserlerin hemen hepsine müracaat edip konuyu etraflı bir şekilde işlemesi ve yeri geldikçe mezkûr eserlerdeki hata ve eksikliklere değinmesidir.

İki bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Süleyman Vehbi Efendi'nin hayatına yer verilecek, ikinci bölümünde ise *Risâle-i Râiyye*'nin telif sebebi, kaynakları ve ele aldığı konular, belli başlıklar çerçevesinde tavzih edilecektir. Bu yapılırken müellifin râ'nın tefhîm ve terkîkine dair verdiği bilgilerin aslî kaynaklardaki dayanakları ve râ'nın tefhîm veya terkîkle okunmasının sebebi tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca müellifin eser içerisinde hata ve eksikliklerine değindiği kaynakların ilgili yerleri tespit edilip hangi ibare ve ifadelerle tashih edilmesi gerektiğine işaret edilerek bu alanda araştırma yapanlara kolaylık sağlanması hedeflenmektedir.

1. Süleyman Vehbi Efendi'nin Hayatı ve İlmi Şahsiyeti

Süleyman Vehbi 1263/1847 yılında Bursa'da dünyaya gelmiştir. Babası Kâşgar ahalisinden Mehmed Kamil/Kemaleddin olup Hz. Ebû Bekir'in soyundan geldiği ileri sürülmektedir. Süleyman Vehbi önce Bursa'da Hoca İsmail Efendi'den ardından da İstanbul'da Kalenderhâne Mektebi muallimi İbrahim Zühdi Efendi'den okuyarak 1281/1864-65 yılında hafızlığını tamamlamıştır. Daha sonra Reîsülkurrâ Yemişçizâde İsmail Hakkı Efendi'den seb'a, aşere ve *Takrîb* tarihi üzere kıraat eğitimini tamamlayarak 1286/1869 yılında icazet almıştır. Bunun yanında Fatih dersiâmlarından Ahmed Şakir Efendi'den (Şaşı Hafız Efendi) dinî ilimler sahasında eğitim görerek 1300/1882 yılında icazet almıştır. Süleyman Vehbi 1288/1871'de Eyüp Sultan Camii devirhanlık ve aşirhanlık görevlerine, 1291/1874'te Hasköy Humbarahane Camii ikinci imamlığına, 1299/1882'de ise aynı caminin birinci/baş imamlığına tayin edilmiş, ayrıca 1299/1882'de Şehit Mehmet Paşa Kütüphanesi hâfız-ı kütüblük vazifesine, 1300/1883'te Sultan Mahmud Mektebi muallimliğine getirilmiştir. 1310/1893'te uhdesine tevdi edilen Mûsile-i Sahn Edirne Müderrisliği'nden 1311/1894'te İbtidâ-i Altmışlı'ya, 1316/1899'da Hareket-i Altmışlı'ya, 1319/1902 Mûsile-i Süleymâniye'ye terfi edilmiş ve 1322/1904'te İzmir Pâyesi ile tevcih olunmuştur. Ayrıca 1317/1899'da dördüncü ve üçüncü dereceden Mecîdî ile 1318/1900'da dördüncü dereceden Osmanlı nişanlarıyla taltif edilmiştir. 1307/1889'da irâde-i seniyye/padişahın emri ile Teftîş-i Mesâhif-i Şerife Meclisi azalığına getirilmiş, 1327/1909'da Tetkîk-i Müellefât Encümeni ile Teftîş-i Mesâhif-i Şerife Meclisi'nin birleştirilmesiyle oluşturulan Tetkîk-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi'nde⁶ de aynı

⁵ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kirâati'l-aşr*, 3/1766-1835.

⁶ Bu heyetler ve görevleri hakkında bilgi için bk. Ayşe Polat, “Osmanlı'da Matbu İslam'ın Onay ve Denetimi: Tetkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi”, *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 11 (Haziran 2018), 89-114; Hafız Osman Şahin,

görevde bırakılmış ve 1334/1916 yılında vefatına kadar bu görevini sürdürmüştür. Süleyman Vehbi Efendi'nin kaynaklarda zikredilen *Hadâiku takrîbi'l-kırâât bi usûli's-süveri ve'l-işârât* ve *Rukûât-ı Kur'âniyye* adlı henüz matbû olmayan iki eseriyle çalışmamızın konusunu oluşturan *Risâle fi'r-râât/Risâle-i Râiyye* isimli matbû telifi vardır. Ayrıca Osmanlı'dan beri kıraat tedrisinde temel kaynak olarak kullanılan Hâmid b. Abdülfettâh el-Paluvî'nin (öl. 1183/1769'dan sonra) *Zübdetü'l-irfân* adlı eserinin kenarlarına tashih ve tavzih kabilinden birçok not düşmüştür. Kaynaklarda, Süleyman Vehbi Efendi'den kıraat dersi okuyarak icazet alan pek çok öğrenci kaydedilmiştir. Bunlar içerisinde Tefîş-i Mesâhif-i Şerife Meclisi Azası Osman Besim ile Ömer Fazıl Aköz'ü (öl. 1371/1952) zikretmek mümkündür.⁷

2. Risâle-i Râiyye

Bu bölümde ilk olarak telif sebebi, kaynakları, muhtevası gibi hususlar çerçevesinde eser tanıtılacak, ikinci olarak da râ harfinin okunuşuna dair özellikler risâle çerçevesinde ele alınarak açıklanacaktır.

2.1. Eserin Genel Tanıtımı, Muhtevası ve Kaynakları

Eser 1304/1886 tarihinde kaleme alınmış olup 1311/1894 yılında İstanbul'da Matbaa-i Osmaniye tarafından basılmıştır. Risâle mukaddime, maksat/ana metin, hulâsa ve tezyîlât bölümlerinden oluşmaktadır. Öncelikle her bir bölümde yer alan hususlar hakkında bilgi verildikten sonra müellifin istifa ettiği temel kaynaklar tespit edilmeye çalışılacaktır.

Mukaddime bölümünde eserin kaleme alınma gerekçesi dile getirilmiştir. Bu bağlamda müellif mukaddime bölümünde besmele, hamdele ve salveleden sonra Kur'ân'ın üstünlüğünü ve onun kıraatinin de eşref-i ulûm olduğunu vurgulamış, ardından eseri kaleme alma gerekçesi sadedinde şunları ifade etmiştir: Kıraat ilmine ve kıraat-i aşere imamları arasında bulunan okuyuş farklılığına dair eskiden beri Arap dilinde birçok eser kaleme alınmıştır. Hâl böyle iken kurrâ arasında râ harfinin okunuşuna dair ihtilafların tam anlamıyla açıklanıp ortaya konulduğu ve Türkçe olarak kaleme alınan ne bir tercüme ne de bir telif eser II. Abdülhamid (öl. 1918) dönemine kadar görülmemiştir. Râ harfine yönelik muhtelif meseleler ilm-i vücûh, kıraat ve tecvid ilminin en zor bahislerinden addedilmesi hasebiyle geriden gelenlere Türkçe bir eser ve yâdigâr bırakmak, kıyamet gününde vesile-i mağfiret ve Hz. Resûl'e yakın olmak ümidiyle, kıraat imamları arasında

Mushafların Tetkiki Meselesi: Tetkik-i Mesâhif Heyeti Örneği (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 9-243.

⁷ Meşihat Arşivi (MŞH), *Sicill-i Ahval Defterleri (SAİD)*, 201/3; Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defterleri [DH.SAİD.d]*, 55/163; Eğinli Eşrefzâde Muhammed Hulûsî, *Esâmî-i Kurrâ-i Kirâm-ı Mübîn Defteri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 6545, 38b-40b; Cemalettin Server Revnakoğlu, *İlm-i Kıraat Mensupları* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Revnakoğlu Bölümü, 81), 14-18; Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Üleması* (İstanbul: Medrese Yayınevi, 1980), 5/464-465; Recep Akakuş, "Kıraat İliminde İcazet Geleneği, Reisü'l-Kurra Makamının Kurumsallaşması ve İşlevi", *Tarihten Günümüze Kıraat İlmî* (Ankara: DİB Yayınları, 2015), 534; Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kurrâları* (İstanbul: Rabbani Yayınevi, 2021), 397-474; Şahin, *Mushafların Tetkiki Meselesi*, 112-113.

râ harfine dair ihtilaflar tedavülde olan kıraat kitaplarından derlenip tertip edilerek bu eser kaleme alınmış ve *Risâle-i Râiyye*⁸ diye isimlendirilmiştir.⁹

Maksat/ana metin bölümünde müellif, kıraat imamlarından Nâfi'in ikinci râvîsi Verş'in birinci tariki Ezrak'a göre râ harfinin terkîk/ince ve tefhîm/kalın okunmasına yönelik kaide niteliği taşıyan birtakım hususiyetleri zikretmiştir. Bunu yaparken de yeri geldikçe *tenbîh* başlığı altında kıraat kitaplarında görülen bazı eksiklikleri giderme ve bilgi hatalarını düzeltme yoluna gitmiştir.¹⁰

Hulâsa bölümünde müellif, bir önceki bölümde Ezrak tarikine göre fethalı ve fetha tenvinli râlar'ın tefhîm ve terkîkine dair yaptığı izahların kısa bir özetini yapmış, ardından da mazmûm ve merfû râlar'ın okunuşuna dair kaide niteliği taşıyan birtakım bilgiler vermiştir.¹¹

Tezyîlât bölümünde ise müellif, kıraat imam, râvi ve tarikleri arasında râ'nın okunuşuna dair genel olarak ittifak edilen hususlara yer vermiştir.¹²

Eserin kaynaklarına gelince, müellif mukaddime bölümünde risâleyi kaleme alırken tedavülde bulunan temel kıraat eserlerine müracaat edeceğini ifade ederek eser boyunca istifade ettiği kaynaklara bazen atıfta bulunmuş bazen bulunmamıştır. Bu bağlamda eserdeki bilgiler tetkik edildiğinde müellifin İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr ve Takrîbü'n-Neşr*'i, Nüveyrî'nin (öl. 857/1453) *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*'i, Dimyâtî'nin (öl. 1117/1705) *İthâfu fudalâi'l-beşer*'i,¹³ Paluvî'nin *Zübdetü'l-irfân*'ı, Muhammed Emin Efendi'nin (öl. 1275/1858) *Umdetü'l-hullân*¹⁴ ve *Zühru'l-erîb*'i, Yusuf Efendizâde Abdullah Hilmi'nin (öl. 1167/1754) *el-İtilâf*'ı, Mustafa el-İzmîrî'nin (öl. 1154-55/1741-42) *Bedâi'u'l-burhân*'ı ve Ahmed er-Rüşdî'nin (öl. 1217/1802) *Mürşidü't-talebe*'si¹⁵ gibi Osmanlı'daki kıraat tedrisinde temel kaynak olarak kullanılan eserlere müracaat ettiği görülmektedir.

2.2. Eserde Ele Alınan Konuların Tazvihi

Burada eserin ana metin, hulâsa ve tezyîlât bölümleri içerdikleri konulara uygun alt başlıklar çerçevesinde ele alınarak açıklanmaya çalışılacaktır.

2.2.1. Ana Metin Bölümü (Ezrak Tarikine Göre Râ Harfinin Terkîk ve Tefhîmi)

2.2.1.1. Ezrak Tarikine Göre Meftûh ve Mansûb Olan Râlar'ın Terkikle Okunması

Ezrak tarikine göre meftûh ve mansûb olan râlar'ın bilâ hulf⁶ yani yalnızca terkîk vechiyle okunmasının dört şartı vardır:

⁸ Düz yazı şeklinde kaleme alınan eserin *Risâle-i Râiyye* diye isimlendirilmesi râ harfinin okunuşunu konu edinmesi itibariyledir.

Yoksa manzum eserlerde olduğu gibi kafiye durumuna göre verilen bir isimlendirme değildir.

⁹ Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye* (İstanbul: Matbaa-i Osmânî, 1311/1894), 2-3.

¹⁰ Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 4-13.

¹¹ Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 13-14.

¹² Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 14-19.

¹³ *İthâf* ve müellifinin kıraat ilmindeki yeri için bk. Mustafa Hatipoğlu, *Dimyâtî'nin İthâfu fuzalâi'l-beşer bi'l-kirâati'l-erbe'ate 'aşer Adlı Eserinin Kıraat İlmindeki Yeri* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 26-378.

¹⁴ *Umdetü'l-hullân* ve müellifinin kıraat ilmindeki yeri için bk. Halil İbrahim Üren, *Molla Muhammed Emin Efendi ve 'Umdetü'l-Hullân fi İzâhi Zübdetü'l-İrfân Adlı Eserin Kıraat İlmindeki Yeri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 9-273.

¹⁵ *Mürşidü't-talebe* ve müellifinin kıraat ilmindeki yeri için bk. Osman Bostan, *Ahmed er-Rüşdî ve Mürşidü't-Talebe Adlı Eserinin Kıraat İlmindeki Yeri* (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 27-326.

¹⁶ Sözlükte "verdiği sözü yerine getirmemek, doğru konuşmamak" gibi anlamlara gelen hulf/الْحُلْف kelimesi kıraat ilminde, "bir kelimedede birden fazla kıraat vechinin olması" ve/veya "imamın, râvinin ya da tarikin, bir lafızda birden fazla vechinin bulunması" anlamında kullanılan bir terimdir. Cevherî, *es-Sihâh*, "hlf", 4/1355; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993), "hlf", 9/94; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, "hlf", 23/250-251; Abdu'l-Fettâh el-Kâdî, *el-Büdüru'z-zâhira fi'l-kirâati'l-'aşri'l-mütevâtira*

Birincisi, râ harfi, mâkablindeki harfle aynı kelimedede bulunup ve lâzımî kesreden sonra gelmesi gerekir. Örneğin, (مَغْفِرَةً)¹⁷ kelimesindeki fethalı râ harfi kendinden önceki fâ harfiyle aynı kelime yer almakta ve fâ harfinin harekesi de lâzımî/aslî kesredir.

İkincisi, lâzımî kesreyle harekeli olan harf ana kelimeye sonradan ilave edilmeyip, kelimenin asli harflerinden olması gerekir. Örneğin, (مَغْفِرَةً)¹⁸ kelimesindeki fâ harfi hem lâzımî kesreli hem de kelimenin aslî/kök harflerinden olduğu için bu kuralı karşılamaktadır. Ancak (بَرَبٍ)¹⁹ kelimesinin başındaki bâ harfi lâzımî kesreli olmasına rağmen kelimenin aslî harflerinden olmadığı için bu kurala uymamaktadır.

Üçüncüsü, lâzımî kesreli harfle râ'nın arasında hurûf-i isti'lâdan sakın bir harf bulunmamalıdır. Örneğin, (فَطْرَتَ اللّٰهِ)²⁰ kelimesinde râ ile kesreli fâ harfinin arasında sakın bir isti'lâ harfi bulunduğu için bu kurala uymamaktadır.

Dördüncüsü, med ve lîn harfi olan yâ'dan sonra gelen râ sadece fethalı olup fetha tenvinli olmamalıdır. Örneğin, (غَيْرِكُمْ)²¹ kelimesinde lîn harfi olan yâ'dan sonra râ harfi fethalı geldiği için bu kurala uygun iken (خَيْرًا)²² kelimesindeyse râ harfi tenvinli olduğu için bu kaideye uygun değildir.

Zikredilen özellikleri taşıyan ve tenvinli olmayan meftûh ve mansûb râlar ister şeddeli ister (صِرَاطٍ kelimesinin dışında) hurûf-i isli'lâdan sonra bulunsun *Takrîb* tarikine göre de aynen *Şatıbiyye* tarikinde olduğu gibi yalnızca terkîkle/ince okunur. Bu şartları taşıyan kelimelere örnek olarak şunlar zikredilebilir: (ذُو مِرَّةٍ)²³, (يَعْلَمُ سِرِّكُمْ)²⁴, (مَغْفِرَةً)²⁵, (سِرَاجًا)²⁶, (لَنْ نُؤْتِيَنَّكَ)²⁷, (لَا اِكْرَادَ)²⁸, (فِي الْمِحْرَابِ)²⁹, (فَطْرَانٍ)³⁰, (قَاصِرَاتُ)³¹, (بَصِيرَةٍ)³², (خَيْرَاتُ)³³ ve (قَوْمًا)³⁴.

(Mekke: Mektebetü Enes b. Mâlik, 1422/2002), 11; İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-krââti'l-'aşr*, 3/1987; Abdu'l-'Alî el-Mes'ûl, *Mu'cemu mustalahâti 'ilmi'l-krââti'l-Kur'âniyyeti vemâ yete'alleku bihi* (Kahire: Dâru's-Selâm, 1428/2007), 212; Koyuncu, *Takrîb Usûlü*, 179.

¹⁷ el-Bakara 2/268.

¹⁸ el-Bakara 2/268.

¹⁹ el-Felak 213/1.

²⁰ er-Rûm 30/30.

²¹ et-Tevbe 9/39; Hûd 11/57; el-Ahkâf 47/38.

²² el-Bakara 1/158.

²³ en-Necm 53/6.

²⁴ el-En'âm 6/3.

²⁵ el-Bakara 2/268 vd.

²⁶ el-Furkân 25/61 vd.

²⁷ Tâhâ 20/72.

²⁸ Âl-i İmrân 3/147.

²⁹ Âl-i İmrân 3/39.

³⁰ İbrâhîm 14/50.

³¹ es-Sâffât 37/48; Sâd 38/52; er-Rahmân 55/56.

³² Yûsuf 12/108.

³³ er-Rahmân 55/56.

³⁴ et-Tevbe 9/39; Hûd 11/57; el-Ahkâf 47/38.

Yukarıdaki şartlar göz önünde bulundurulduğunda (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ)³⁵, (بَيْتَةَ الصِّيَامِ الرَّفِثِ)³⁶, (امرات)³⁷, (وَأَنَّ امْرَأَةً)³⁸, (أَبُوكِ)³⁹, (أَمْرًا سَوْءًا)³⁹, (بِرَشِيدٍ)⁴⁰, (مِنْ رَسُولٍ)⁴¹ ve (فَطَرَتَ اللَّهُ)⁴² kelimelerindeki râ harfleri bu hususları taşımadığından yalnızca tefhîmle/kalın okunurlar.⁴³

2.2.1.2. Elfâz-ı Mahsûsa (Ezrak Tarikine Göre İki Vecihle Okunan Kelimeler)

Ezrak tarikine göre ince okunan râlar'ın bulunduğu kelimelere benzeyen birtakım kelimeler vardır ki bunlara *elfâz-ı mahsûsa/özel lafızlar* denir. Kur'ân-ı Kerîm'de 19 yerde bulunan söz konusu kelimelerin diğer kelimelere kıyas yapılarak sadece terkîk vechiyle okunmaları gerektiğine hükmetmek doğru değildir. *Tayyibe* tarikine göre bu kelimelerin 18'inde önce terkîk sonra tefhîm, (ارم)⁴⁴ kelimesindeyse önce tefhîm sonra da terkîk olmak üzere hulf/iki vecih vardır.⁴⁵ Bütün meslekler bu uygulamada müttefik olup⁴⁶ söz konusu *elfâz-ı mahsûsa* şunlardır:

1. (أَنْ طَهَّرَا)⁴⁷ kelimesidir. (تَنْصِرَانِ)⁴⁸ ve (سَاحِرَانِ)⁴⁹ kelimeleri de aynen (أَنْ طَهَّرَا)⁵⁰ kelimesi gibi birincisi terkîk, ikincisi de tefhîm olmak üzere iki vecihle okunmaktadır. Bu üç kelimedeki râlar'ın tefhîmle okunmasının sebebi söz konusu kelimelerde râ'dan sonra gelen elifin tesniye/ikil elifi olması, terkîkle okunmalarının gerekçesiye râ'dan önce kesrenin bulunmasıdır.⁵¹

³⁵ el-Fâtiha 1/2.

³⁶ el-Bakara, 2/187.

³⁷ Âl-i İmrân, 3/35 vd.

³⁸ en-Nisâ 4/128.

³⁹ Meryem 19/28.

⁴⁰ Hûd 11/97.

⁴¹ en-Nisâ 4/64 vd.

⁴² er-Rûm 30/30.

⁴³ Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 4.

⁴⁴ el-Fecr 89/7.

⁴⁵ Burada şunu ifade etmek gerekir ki özellikle Ezrak'ın râ harfinde olduğu gibi medd-i bedel, zevâtî'l-yâ (يَحْيَى vb.) ve benzeri kelimelerde de farklı vecihleri söz konusudur. Dolayısıyla aynı âyet içerisinde yer alan söz konusu vecihlerin hangilerinin birlikte okunup okunmayacağı hususunda terkibe düşmemek için tahrîrât kitaplarına müracaat edilmelidir. Bakara 2/103, 109, 158, Âl-i İmrân 3/49, el-Mâide 5/110, Yûsuf 12/87 ve Kasas 28/48. âyetleri bunlara örnek olarak zikredilebilir. Bu âyetlerde ortaya çıkan vecihler için bk. Ali b. Süleyman b. Abdullan el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât*, thk. Hâlid Hasan Ebu'l-Cûd (Kahire: Mektebetü Evlâdi's-Şeyh li't-Türâs, 2011), 92, 99-100, 139-142, 174-177, 218; Abdullah Hilmi Yusuf Efendizâde, *el-İtilâf fi vücûhi'l-ihtilâf*, thk. Ali Öge - Halil İbrahim Üren (İstanbul: Haciveyisade İlim ve Kültür Vakfı, 2022), 35, 39-40, 65-68, 10-107, 148-149, 182; Mustafa b. Abdurrahman b. Muhammed el-İzmîrî, *Bedâ'ü'l-burhân 'alâ Umdetü'l-irfân fi vücûhi'l-Kur'ân*, thk. Meryem İbrahim Cendelî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1429/2008), 63, 69, 117-121, 158-160, 220, 300; Ahmed er-Rüşdî b. Yusuf b. Hüseyin b. Ahmed (Yusuf İmamefendizâde), *Mürşidü't-talebe ilâ idâhi vücûhi ba'di âyâtî'l-Kur'âniyye min turuki't-Tayyibe* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 71), 20a-20b, 23a-23b, 39a-40b, 62b-63a, 99a, 128b-129a; Recep Koyuncu, *Kıraat İlminde Tahrîrât Mustafa el-İzmîrî ve 'Umdetü'l-İrfân Adlı Eseri* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021), 76-93.

⁴⁶ Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 5.

⁴⁷ el-Bakara 2/125.

⁴⁸ er-Rahmân 55/35.

⁴⁹ el-Kasas 28/48. Bu kelimenin risâledeki yazılış Ezrak ve ona ittifak edenlerin okuyuşuna göredir. Bugünkü mushafta ise Hafs rivayetine göre (سَحْرَانِ) yazılmıştır.

⁵⁰ el-Bakara 2/125.

⁵¹ Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Yûsuf el-Cezerî (İbnü'n-Nâzım), *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/2000), 135. İbnü'n-Nâzım'ın ilmi şahsiyeti ve *Tayyibe* şerhine dair bilgi için bk. Resul Akcan, İbnü'n-Nâzım ve *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr İsimli Eserinin Metodolojik Tahlili* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 72-194.

2. Kur'ân-ı Kerîm'de beş yerde bulunan (عَبْرَةً)⁵² kelimesidir. Yûsuf sûresinin sonunda yer alan (عَبْرَةً)⁵³ kelimesi bunlara benzemekle birlikte lââm'sız olarak geldiği için sadece terkîkle okunur.⁵⁴
3. Nisâ sûresinin iki yerinde, râ harfinden sonra kâf/ك harfinin bulunduğu (حَذُوا حَذْرَهُمْ)⁵⁵ kelimeleridir. Bu kelimelerin kalın okunmasının sebebi sadece kendinden sonra kâf/ك harfinin gelmesi değil hem kâf/ك harfinin gelmesi hem de kâf/ك harfinin râ harfiyle fasl/aynı kelimedede olmasıdır. Çünkü کم zahirini حَذْرَ kelimesinden ayırarak okumak mümkün değildir. Aynı sûrede bulunan (حَذْرَهُمْ)⁵⁶ kelimesinde ise râ'dan sonra kef harfine karşılık zayıf sıfatlara sahip olan hâ/ه harfi bulunduğu için yalnızca terkîkle okunur. Bu kelimedede râ'nın ince okunma gerekçesiyle hâ/ه harfinde bulunan hafâ⁵⁷ sıfatıdır.⁵⁸
4. En'âm sûresinin iki yerinde bulunan (اَفْتَرَاءَ عَلَيَّ)⁵⁹ ve (اَفْتَرَاءَ عَلَيَّ اللّٰهِ)⁶⁰ kelimeleridir. Bu kelimelerde râ'nın kalın okunması kendinden sonra gelen hemze harfi sebebiyledir.⁶¹
5. En'âm, İsrâ, Fâtır, Zümer ve Necm sûrelerinde yer alan (وَزَّرَ اٰخِرٰى)⁶² kelimesidir.

Birinci tenbih: Müellif bu kısımda tenbîh-i evvel başlığıyla, *Tayyibe* şârihlerinden Nüveyrî'nin (وَزَّرَ اٰخِرٰى) kelimesiyle ilgili bilgi vermediğini, bunun sebebi olarak ya müellifin sehv-i kalem yaptığı ya da müstensihlerin burayı atlayarak hata yaptıklarını ifade etmektedir. Ayrıca esere dair baktığı nüshaların hiçbirinde bu bölümün bulunmadığını dile getirmektedir.⁶³ Bugün elimizdeki matbu nüshada da bu kısım (وَزَّرَ اٰخِرٰى kelimesiyle ilgili bölüm) eksiktir.⁶⁴ Hafız Süleyman, Nüveyrî'nin bu konuyu anlatırken yedinci maddeden sehv-i kalem ile onuncu maddeye intikal ettiğini ifade ederek ilgili bölümlerin *en-Neşr*'den alıntı yapılarak Nüveyrî şerhinin hamişine ilave edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁶⁵ İlave edilmesi istenen bölüm şöyledir:

الثامنة: (وَزَّرَ اٰخِرٰى) فَخَمَهُ مَكِّيٌّ وَفَارِسٌ بْنُ أَحْمَدَ، وَصَاحِبُ الْهُدَايَةِ، وَالْهَادِي، وَالتَّجْرِيدِ. وَبِهِ قَرَأَ الدَّانِيُّ عَلَى أَبِي الْفَتْحِ، وَذَكَرَ الْوَجْهَيْنِ فِي الْجَامِعِ. وَرَفَّقَهُ الْآخَرُونَ عَلَى الْقِيَاسِ.⁶⁶

6. Tevbe süresinde, kâf/ك harfi ve bundan önceki tâ/ت harfinin ref'i ile birlikte bulunan (عَشِيرَتِكُمْ)⁶⁷ kelimesidir. Ancak (عَشِيرَتَهُمْ)⁶⁸ kelimesinde kâf/ك mahallinde hâ/ه harfinin bulunması ve tâ/ت harfinin de fethalı olmasından ötürü ittifakla terkîkle okunur.

⁵² Âl-i İmrân 3/13; en-Nahl 16/66; el-Mü'minûn 23/21; en-Nûr 24/44; en-Nâzi'ât 79/26.

⁵³ Yûsuf, 12/111.

⁵⁴ İbnü'n-Nâzım, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 135.

⁵⁵ en-Nisâ 4/71, 102.

⁵⁶ en-Nisâ 4/102.

⁵⁷ Sözlükte "gizli olmak" anlamına gelen hafâ/الخفاء kelimesi, istilahta "harfin sesinin gizli olması veya gizlenmesi" manasında kullanılmaktadır. Med harfleri ve hâ/ه harfi bu sığata sahiptir. Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûs*, "hfy", 6/5728; Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Rî'âye*, 127-128; Mer'aşî, *Cühdü'l-mukill*, 161.

⁵⁸ İbnü'n-Nâzım, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 135.

⁵⁹ el-En'âm 6/138.

⁶⁰ el-En'âm 6/140.

⁶¹ İbnü'n-Nâzım, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 135.

⁶² el-En'âm 6/164; el-İsrâ 17/15; el-Fâtır 35/18; ez-Zümer 39/7; en-Necm 53/38.

⁶³ Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 5-6.

⁶⁴ Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, thk. Mecdî Muhammed Sürûr Sa'd Baslûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 2/20.

⁶⁵ Nüveyrî şerhinde ilave edilmesi gereken yer için bk. Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 2/20.

⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâati'l-aşr*, 3/1794-1795.

⁶⁷ et-Tevbe 9/24.

⁶⁸ el-Mücâdele 58/22.

7. Hûd sûresinde bulunan (احْرَامِي)⁶⁹ kelimesidir.
8. Kehf sûresindeki (ذِرَاعِي)⁷⁰ ile Hâkka sûresindeki (ذِرَاعًا)⁷¹ kelimeleridir.
9. Kehf sûresinde bulunan (مَرَاءٍ)⁷² kelimesidir.
10. Nûr sûresinde bulunan (كَبِيرَةٌ مِنْهُمْ)⁷³ kelimesidir.
11. Nâfi', İbn Kesîr (öl. 120/738), Ebû Amr (öl. 154/771), İbn Âmir (öl. 118/738), Ebû Câfer (öl. 130/748) ve Yâkûb'un (öl. 205/820) kıraatine göre, Kasas sûresinde yer alan (قَالُوا سَاحِرَانِ)⁷⁴ kelimesidir.

İkinci tenbih: Müellif bu kısımda tenbîh-i sâni başlığıyla yine Nüveyrî'nin *Tayyibe* şerhinde (سَاحِرَانِ)⁷⁵ kelimesini (سَاحِرَانِ) kelimesiyle aynı olarak gösterdiğini ancak bunun bir yanılğı olduğunu, *Tayyibe*, *Neşr-i Kebîr*, *Neşr-i Sağîr* ve *İthâf* kitaplarının hepsinde lâmdan ârî olan (سَاحِرَانِ) kelimesinin zikredildiğini hatta *Zühru'l-erîb* sahibi Muhammed Emin Efendi'nin de kitabında (سَاحِرَانِ بِالْقَصَصِ)⁷⁶ ifadesiyle bunu yalnızca Kasas sûresindeki (سَاحِرَانِ) kelimesine tahsis ettiğini dile getirmektedir. Özellikle mesleklerin temel kaynakları niteliğindeki *el-İtilâf*,⁷⁷ *Bedâi'u'l-burhân*⁷⁸ ve *Mürşidü't-talebe*⁷⁹ gibi eserler hulfle okunan kelimenin yalnızca Kasas sûresindeki (سَاحِرَانِ) olduğunu açıklamaları Nüveyrî'nin burada sehvi kalem yaptığını göstermektedir. Dolayısıyla Tâhâ sûresindeki (سَاحِرَانِ)⁸⁰ kelimesindeki râ harfinde Ezrak tarikine göre bilâ hulf yalnızca terkîk vechi vardır. Nüveyrî'nin şerhi dışında bütün muteber kitaplarda (أَهْلُ سَمَاءٍ وَالشَّمَامِي) nin yani Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Câfer ve Yâkûb'un lâmsız olarak okudukları Kasas sûresindeki (سَاحِرَانِ) kelimesinde Ezrak'ın hulf/iki vechi olduğuna yönelik ifadeler bulunmaktadır. Müellif bu izahların ardından "Bu açıklama Nüveyrî'nin şerhinin kenarına düşülürse güzel olur."⁸¹ ifadelerini kullanmaktadır.⁸²

12. Kâf ve Me'âric sûrelerinde yer alan (سِرَاعًا)⁸³ kelimesidir.
13. Rahmân sûresindeki (فَلَا تَنْصِرَانِ)⁸⁴ kelimesidir.
14. İnşirâh sûresinde yer alan (وَزُرْكَ)⁸⁵ kelimesidir.
15. İnşirâh sûresinde yer alan (ذِكْرُكَ)⁸⁶ kelimesidir.

⁶⁹ Hûd 11/35.

⁷⁰ el-Kehf, 18/18.

⁷¹ el-Hâkka 69/32.

⁷² el-Kehf 18/22.

⁷³ en-Nûr 24/11.

⁷⁴ el-Kasas 28/48. Bu kelimenin risâledeki yazılışı Ezrak ve ona ittifak edenlerin okuyuşuna göredir. Bugünkü mushafta ise Hafs rivayetine göre (سَاحِرَانِ) şeklinde yazılmıştır.

⁷⁵ Tâhâ 20/63.

⁷⁶ Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-erîb fi îdâhi'l-cem'i bi't-takrîb* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 11), 241b.

⁷⁷ Yusuf Efendizâde, *el-İtilâf*, 182.

⁷⁸ İzmîrî, *Bedâi'u'l-burhân*, 300.

⁷⁹ Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Fatih, 71), 129a.

⁸⁰ Tâhâ 20/63.

⁸¹ Nüveyrî şerhinde ilave edilmesi gereken yer için bk. Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 2/20.

⁸² Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 7.

⁸³ Kâf 50/44; el-Me'âric 70/43.

⁸⁴ er-Rahmân 55/35.

⁸⁵ el-İnşirâh 94/2.

⁸⁶ el-İnşirâh 94/4.

16. Nisâ sûresindeki (حَصْرَت) ⁸⁷ kelimesidir. Müellif “Bazıları ⁸⁸ bu kelimenin hemen ardından gelen (صُدُّوهُمْ) ⁸⁹ kelimesine vasl edildiğinde yalnızca tefhîmle okunur dediklerinden bu son kısımlara ertelendi.” ⁹⁰ ifadelerini kullanarak bu kelimeyi burada işleme gerekçesini izah etmiştir.

Buraya karar zikredilen 16 kelimedede Ezrak için *Takrîb* tarikine göre birincisi terkîk ikincisi tefhîm olmak üzere iki vecih vardır. ⁹¹ *Teysîr* ve *Şâtıbiyye* tarikine ⁹² göreyse yalnızca terkîk vechi söz konusudur. ⁹³

17. En‘âm sûresinde yer alan (حَيْرَانَ) ⁹⁴ kelimesidir. Süleyman Vehbi, bu kelimedede *Şâtıbiyye* ve *Tayyibe* tarikine göre aynı vecihlerin söz konusu olduğunu ayrıca hem aşere hem de *Takrîb* tarikinde bütün mesleklere göre önce terkîk sonra tefhîm olmak üzere iki vecihle okunduğunu ifade etmektedir. Ancak Muhammed Emin Efendi, Atâullah mesleğinde tefhîm vechinin, diğer mesleklerdeyse terkîk vechinin mukaddem olduğunu kaydetmiştir. ⁹⁵

18. Mürselât sûresinde yer alan (بَشَرٍ) ⁹⁶ kelimesidir. *Teysîr* ve *Şâtıbiyye* tariklerinde (بَشَرٍ) kelimesindeki birinci râ'nın yalnızca terkîkle okunmasının sebebi ikinci râ'nın mecrûr/esreli olup vasl halinde terkîkle okunmasında ittifak oluşundan ötürüdür. Bu şekilde birinci râ da tahfiflik ve tebeyyet/uygunluk olması için terkîkle okunmuştur. ⁹⁷ Söz konusu kelimedede birinci râ'nın mâkablî/öncesi meftûh/fethalı olduğu için *Takrîb* tarikinde terkîk vechine ilaveten bir de tefhîm vechi vardır. ⁹⁸

(بَشَرٍ) kelimesine kıyasla (أُولِي الضَّرِّ) ⁹⁹ kelimesinin birinci râ harfinin terkîkle okunabileceği akla gelse de râ'dan önce itbak ve isti'lâ sıfatına sahip ض dâd harfinin bulunması buna mâni olmuştur. Dolayısıyla (الضَّرِّ) kelimesinin birinci râ harfi yalnızca tefhîm vechiyle okunur. ¹⁰⁰

19. Fecr sûresinde yer alan (رَمٍ) ¹⁰¹ kelimesidir. Bu kelime aşere tarikinde yalnızca tefhîmle okunurken *Tayyibe* tarikinde ise ikinci vecih olarak terkîkle de okunmaktadır. Söz konusu

⁸⁷ en-Nisâ 4/90.

⁸⁸ Müellif burada *bazıları* ifadesinden kimi kastettiğini açıkça zikretmese de tahrîrât kitaplarına bakıldığında mezkûr kelimedeki râ harfinin vasl esnasında tefhîm okunacağını ifade edenler Yusuf Efendizâde Abdullah Hilmi ve Mustafa el-İzmîrî'dir. Bk. Yusuf Efendizâde, *el-İtilâf*, 95-96; İzmîrî, *Bedâi'u'l-burhân*, 147.

⁸⁹ en-Nisâ 4/90.

⁹⁰ Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 8.

⁹¹ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırââtî'l-‘aşr*, 3/1790-1798. *Tayyibe/Takrîb* tarikinde, *Teysîr* ve *Şâtıbiyye* tarikinde zikredilmeyen ikinci bir vechin olması İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'de *Teysîr* ve *Şâtıbiyye*'nin dışında başka kaynaklardan istifade etmiş olmasıyla; *Teysîr* ve *Şâtıbiyye*'de zikredilen vecihlerin öncelenmesi ise söz konusu kaynaklarda zikredilen hususların ehl-i edâ tarafından tercih edilmiş olmasıyla ayrıca bu iki kaynağın ve müelliflerinin ulaştığı şöhrete ve İbnü'l-Cezerî'nin bunlara atfettiği konumla izah edilebilir.

⁹² Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân fi îzâhi Zübde'ti'l-irfân*, thk. Mehmet Çaba (İstanbul: Haciveyisade İlim ve Kültür Vakfı, 2021), 1/68-69.

⁹³ Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 8.

⁹⁴ el-En‘âm 6/71.

⁹⁵ Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 8; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 1/68.

⁹⁶ el-Mürselât 77/32.

⁹⁷ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 2/797.

⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırââtî'l-‘aşr*, 3/1797, 1825-1826.

⁹⁹ en-Nisâ 4/95.

¹⁰⁰ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırââtî'l-‘aşr*, 3/1797-1798.

¹⁰¹ el-Fecr 89/7.

kelimenin tefhîmle okunması *ucme*¹⁰² olmasıyla, terkîkle okunmasıysa öncesinin kesreli olmasıyla gerekçelendirilmiştir.¹⁰³ Diğer bir ifadeyle bu kelimenin terkîkle okunması Ezrak tarikine göre râ'nın ince okunmasına dair yukarıda zikredilen genel kurala, tefhîmle okunmasıysa istisnâî bir durum olan *ucme* özelliğine bağlanmıştır.

2.2.1.3. *Elfâz-ı Mahsûsaya Benzemekle Birlikte Sadece Tefhîmle Okunan Kelimeler*

Bir önceki başlıkta zikri geçen 19 kelime-i mahsûsaya hareke ve sükûn açısından benzeyen birtakım kelimeler daha vardır ki bunlar “a‘cemî (yabancı dilden Arapçaya geçen özel isimler) olmaları”, “iki râ arasında elif-i fâsılanın (med harfinin) girmiş olması” ve “râ harfinden önce veya sonra isti‘lâ harfinin bulunması”¹⁰⁴ gibi sebeplerden ötürü sadece tefhîm vechiyle okunurlar.¹⁰⁵ Söz konusu kelimeler şunlardır: (أَبْرَاهِيمُ),¹⁰⁶ (إِسْرَائِيلُ),¹⁰⁷ (عِمْرَانُ),¹⁰⁸ (مِدْرَارًا),¹⁰⁹ (إِسْرَارًا),¹¹⁰ (فِرَارًا),¹¹¹ (الْفِرَارُ),¹¹² (ضِرَارًا),¹¹³ (اعْرَاضًا),¹¹⁴ (اعْرَاضُهُمْ),¹¹⁵ (فِرَاقُ),¹¹⁶ (الْفِرَاقُ),¹¹⁷ (اصْرَهُمْ),¹¹⁸ (فِطْرَتَ اللَّهِ),¹¹⁹ ve (صِرَاطُ).¹²⁰

Müellif burada, vakf esnasında farklı vecihler söz konusu olduğundan (مَصْرُ) kelimesine zeyl bölümünde değineceğini ifade ederek son bölüme ertelemiştir.

(وَالْأَشْرَاقُ)¹²¹ kelimesinin sonundaki isti‘lâ harfi olan kâf esreli olduğu için *Tayyibe* tarikine göre tefhîmin yanında bir de terkîk vechiyle okunmaktadır.¹²² Bu durum (إِلَى صِرَاطٍ)¹²³ ve (عَنِ الصِّرَاطِ)¹²⁴ kelimelerindeki râlar’ın da terkîkle okunabileceğini hatıra getirirse de bunlarda râ harfi, isti‘lâ ve itbâk sıfatlı iki harf arasında bulunduğundan yalnızca tefhîmle okunmasında ittifak edilmiştir.¹²⁵

¹⁰² Yabancı dilden Arapçaya geçen kelimeler için kullanılan bir ifadedir. Geniş bilgi için bk. Seyyid Şerîf el-Cürçânî, *et-Ta‘rîfât*, thk. Muhammed Siddîk el-Minşâvî (Kahire: Dâru’l-Fazîle, ts.), 123; Muhammed b. Ali et-Tehânevî, *Keşşâfû istilâhâtî’l-finûn ve’l-‘ulûm* (Beyrut: Mektebetü Lübnan Nâşirûn, 1416/1996), 2/1165.

¹⁰³ İbnü’l-Cezerî, *Neşru’l-kırââtî’l-‘aşr*, 3/1790.

¹⁰⁴ Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 9.

¹⁰⁵ Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 9.

¹⁰⁶ el-Bakara 2/127 vd.

¹⁰⁷ el-Bakara 2/40 vd.

¹⁰⁸ Âl-i İmrân 3/33, 35; et-Tahrîm 66/12.

¹⁰⁹ el-En‘âm 6/6; Hûd 11/52; Nûh 71/11.

¹¹⁰ Nûh 71/9.

¹¹¹ el-Kehf 18/18; el-Ahzâb 33/13; Nûh 71/6.

¹¹² el-Ahzâb 33/16.

¹¹³ el-Bakara 2/231; et-Tevbe 9/107.

¹¹⁴ en-Nisâ 4/128.

¹¹⁵ el-En‘âm 6/35.

¹¹⁶ el-Kehf 18/78.

¹¹⁷ el-Kiyâme 75/28.

¹¹⁸ el-A‘râf 7/157.

¹¹⁹ er-Rûm 30/30.

¹²⁰ el-Fâtiha 1/6, 7; el-Bakara 2/142; el-En‘âm 6/126; el-Hicr 15/41 vb.

¹²¹ Sâd 38/18.

¹²² İbnü’l-Cezerî, *Neşru’l-kırââtî’l-‘aşr*, 3/1780, 1795-1796.

¹²³ el-Bakara 2/142 vd.

¹²⁴ el-Mü’minûn 23/74.

¹²⁵ İbnü’l-Cezerî, *Neşru’l-kırââtî’l-‘aşr*, 3/1778; Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 9.

(اِحْرَاجٍ)¹²⁶ kelimesinde her ne kadar isti'lâ sıfatına sahip olan hâ/خ harfi varsa da bu harfte (râ'yı) ince okumayı gerektiren hems sıfatı olduğu için hem Şâtıbiyye hem Tayyibe tarikinde yalnızca terkîkle okunmaktadır.¹²⁷

2.2.1.4. Fetha Tenvinli Olan Râlar

Bu kısımda değişik kalıp ve kelimelerde bulunan fetha tenvinli râlar'ın okunuşuna dair hususlar ele alınacaktır.

Kesreli harften sonra sakin istifâle harfi olup ondan sonra da fetha tenvinli râ'nın bulunduğu (ذِكْرًا),¹²⁸ (أَمْرًا),¹²⁹ (سِتْرًا),¹³⁰ (وِزْرًا),¹³¹ (حِجْرًا)¹³² ve (وَصِيْرًا)¹³³ kelimelerinde aşere ve *Takrîb* tarikinde her ne kadar hulf (iki vecih) varsa da *Zübde* şârihi Muhammed Emin Efendi'nin ifadesine göre Sâhib-i *Îtilâf* (Yusuf Efendizâde Abdullah Hilmi) *Şatıbiyye/seb'a* tarikinden mutlak olarak; Sûfî mesleği sahibi Ahmed es-Sûfî ise yalnızca merâtib-i erba'ada¹³⁴ terkîk vechini okumamıştır.¹³⁵ Bazılarına göre (صِهْرًا)¹³⁶ kelimesi tefhîm ve terkîk vecihleri açısından müsavidir.¹³⁷

(مِصْرًا),¹³⁸ (أَصْرًا),¹³⁹ (فِطْرًا)¹⁴⁰ ve (وَقْرًا)¹⁴¹ kelimeleri yukarıda zikredilen kelimelere benzemekle birlikte bunlardaki râlar sakin hurûf-i isti'lâdan sonra geldikleri için sadece tefhîmle okunur.¹⁴²

Üçüncü tenbih: Müellif bu kısımda tenbîh-i sâlis başlığıyla *Zübde* sahibi Hâmid b. Abdülfettâh el-Paluvî'nin kitabında eksik bırakılan bir bölüme dikkat çekmektedir. *Zübde*'de yukarıda zikredilen kelimelerden sadece

¹²⁶ el-Bakara 2/240.

¹²⁷ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâati'l-aşr*, 3/1779-1780; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 1/68, 171; Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 9.

¹²⁸ el-Bakara 2/200 vd.

¹²⁹ el-Kehf 18/71.

¹³⁰ el-Kehf 18/90.

¹³¹ Tâhâ 20/100.

¹³² el-Furkân 25/22, 53.

¹³³ el-Furkân 25/54.

¹³⁴ Kıraat imam ve râvilerinin medd-i muttasıl ve medd-i munfasıldaki (fer'î med kısmında) med mertebeleri, kıraat tedrisatında genel olarak mertebeyin (iki mertebe) ve merâtib-i erba'a (dört mertebe) şeklinde iki kategoriye ayrılmaktadır. Ölçü birimi olarak elif dikkate alınıp medd-i muttasıl üzerinden ifade edilecek olursa mertebeyin uygulamasına göre birinci mertebe 3 elif, ikinci mertebe 5 elif miktarı okuyanlar; merâtib-i erba'a uygulamasına göre ise birinci mertebe 2 elif, ikinci mertebe 3 elif, üçüncü mertebe 4 elif, dördüncü mertebe 5 elif miktarı okuyanlar şeklinde kategorize edilerek tatbik edilmektedir. Geniş bilgi için bk. Ahmed b. Muhammed el-Bennâ ed-Dimyâtî, *İthâfî fîdalâi'l-beşer fi'l-kırâati'l-erba'ate 'aşer*, thk. Enes Mehera (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1432/2011), 53-55; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 39, 68-69; Yavuz Fırat, *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Hacıveyszade İlim ve Kültür Vakfı, 2018), 202-203; Mustafa Atilla Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 108-128.

¹³⁵ Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 1/69; Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 10.

¹³⁶ el-Furkân 25/54.

¹³⁷ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırâati'l-aşr*, 3/1786-1787; Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 10. Müellif burada şahıs ve kitap ismi zikretmese de Osmanlı'da kullanılan kıraat eser ve müelliflerini kastetmiş olması muhtemeldir. Bu bağlamda Ali el-Mansûrî, Mustafa el-İzmîrî ve Ahmed er-Rüşdî tahrîrâta dair eserlerinde bu kelime için her iki vecihle de bahsetmişlerdir. Bk. Ali el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk*, 254; İzmîrî, *Bedâ'u'l-burhân*, 285; Ahmed er-Rüşdî, *Mürşidü't-talebe* (Fatih, 71), 121b.

¹³⁸ el-Bakara 2/61.

¹³⁹ el-Bakara 2/286.

¹⁴⁰ el-Kehf 18/96.

¹⁴¹ ez-Zâriyât 51/2.

¹⁴² Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 10.

(مَصْرًا)¹⁴³, (أَصْرًا)¹⁴⁴ ve (فَطْرًا)¹⁴⁵ olmak üzere üç kelimeyi istisna etmiş, (وَقْرًا)¹⁴⁶ kelimesini ise bunlar arasında saymamıştır. Zübde şârihi Muhammed Emin Efendi de bu bölümün açıklamasında herhangi bir şey söylemediği için sadece üç kelimenin istisna edildiğini onaylamış olmaktadır. Ancak Zâriyât sûresindeki (وَقْرًا)¹⁴⁷ kelimesi de vezin ve sıfat itibarıyla bu kelimelerle aynıdır. Dolayısıyla Süleyman Hilmi Efendi Zübde ve Umde'nin ilgili bölümlerine¹⁴⁸ “بَلْ أَرْبَعَةٌ مَعَ لَفْظٍ "وَقْرًا" فِي سُورَةِ الذَّارِيَّاتِ، لِأَنَّهُ مُتَّحِدٌ وَزْنَا وَصِفَةٌ بِالْكَلِمَاتِ الثَّلَاثَةِ الْمَذْكُورَاتِ” üç kelime değil, bilakis Zâriyât sûresindeki (وَقْرًا) lafzıyla birlikte dört kelimedir. Çünkü bu lafız zikri geçen diğer üç kelimeyle vezin ve sıfat yönünden aynıdır.” ibaresinin ilave edilmesinin güzel olacağını ifade etmektedir.¹⁴⁹

(سِرًّا)¹⁵⁰ ve (مُسْتَقْرًّا)¹⁵¹ kelimeleri müdğam/şeddeli olduklarından tefhîm vechi ancak Takrîb tarikinde söz konusudur. Yani bu iki kelime aşere tarikinde sadece terkîkle okunurken Takrîb tarikinde ise terkîk ve tefhîm vecihleriyle okunmaktadır.¹⁵²

Kesreden sonra fetha tenvinli olarak gelen râlar'ın bulunduğu kelimeler 18 olup şunlardır: (طَائِرًا)¹⁵³, (مَهَاجِرًا)¹⁵⁴, (شَاكِرًا)¹⁵⁵, (خَضِرًا)¹⁵⁶, (مُغِيرًا)¹⁵⁷, (مُبْصِرًا)¹⁵⁸, (مُبَشِّرًا)¹⁵⁹, (ظَاهِرًا)¹⁶⁰, (مُنْتَصِرًا)¹⁶¹, (مُقْتَدِرًا)¹⁶², (حَاضِرًا)¹⁶³, (صَابِرًا)¹⁶⁴, (عَاقِرًا)¹⁶⁵, (سَامِرًا)¹⁶⁶, (مُدِيرًا)¹⁶⁷, (مُسْتَكْبِرًا)¹⁶⁸, (فَاجِرًا)¹⁶⁹ ve (نَاصِرًا)¹⁷⁰. Bu kelimeler aşere tarikinde sadece terkîk, Takrîb tarikinde ise terkîk ve tefhîm vechiyle okunmaktadır.¹⁷¹

¹⁴³ el-Bakara 2/61.

¹⁴⁴ el-Bakara 2/286.

¹⁴⁵ el-Kehf 18/96.

¹⁴⁶ ez-Zâriyât 51/2.

¹⁴⁷ ez-Zâriyât 51/2.

¹⁴⁸ Zübde ve Umde'de söz konusu ifadenin ilave edilmesi gereken yer için bk. Hâmid b. Abdülfettâh el-Paluvî, Zübdetü'l-irfân fi vücûhi'l-Kur'ân, nşr. Halil İbrahim Üren (İstanbul: Haciveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2020), 20; Muhammed Emin Efendi, Umdetü'l-hullân, 1/69.

¹⁴⁹ Süleyman Vehbi Efendi, Risâle-i Râiyye, 10.

¹⁵⁰ el-Bakara 2/235 vd.

¹⁵¹ el-Neml 27/40.

¹⁵² İbnü'l-Cezerî, Neşru'l-kırâati'l-âşr, 3/1778-1782; Yusuf Efendizâde, el-İtilâf, 179; İzmîrî, Bedâ'u'l-burhân, 295; Ahmed er-Rüşdî, Mürşidü't-talebe (Fatih, 71), 127a; Paluvî, Zübdetü'l-irfân, 20; Muhammed Emin Efendi, Umdetü'l-hullân, 1/68-69.

¹⁵³ Âl-i İmrân 3/49; el-Mâide 5/110.

¹⁵⁴ en-Nisâ 4/100.

¹⁵⁵ en-Nisâ 4/147 vd.

¹⁵⁶ el-En'âm 6/99.

¹⁵⁷ el-Enfâl 8/53.

¹⁵⁸ Yûnus 10/67 vd.

¹⁵⁹ el-Kehf 17/105 vd.

¹⁶⁰ el-Kehf 17/22; er-Rûm 30/7.

¹⁶¹ el-Kehf 17/43.

¹⁶² el-Kehf 17/45.

¹⁶³ el-Kehf 17/49.

¹⁶⁴ el-Kehf 17/69; Sâd 38/44.

¹⁶⁵ Meryem 19/5, 8.

¹⁶⁶ el-Mü'minûn 23/67.

¹⁶⁷ en-Neml 27/10; el-Kasas 28/31.

¹⁶⁸ Lokmân 31/7; el-Câsiye 45/8.

¹⁶⁹ Nûh 71/27.

¹⁷⁰ el-Cin 72/24.

¹⁷¹ İbnü'l-Cezerî, Neşru'l-kırâati'l-âşr, 3/1766-1835; Dimyâtî, İthâf, 125-132; Paluvî, Zübdetü'l-irfân, 19-20; Muhammed Emin Efendi, Umdetü'l-hullân, 68-69.

Dördüncü tenbih: Müellif bu kısımda tenbîh-i râbî' başlığıyla, İbnü'l-Cezerî'nin *Neşr-i Kebîr*'i, Nüveyrî'nin *Tayyibe* şerhi ve Dimyâtî'nin *İthâf*'ında gördüğü bazı eksiklikleri tashih cihetine gitmiştir. Bu bağlamda Süleyman Vehbi Efendi şunları ifade etmektedir: *Neşr-i Kebîr*, Nüveyrî şerhi ve *İthâf*'ın elde edilen eski ve yeni nüshalarının hepsinde, 'kesreden sonra fetha tenvinli olarak gelen râlar'ın bulunduğu kelimelerin 18 olduğu¹⁷² ifade edilmiştir. Ancak *Neşr*'de zikrolunan kelimeler sayıldığında bunların 17 olduğu,¹⁷³ Nüveyrî şerhinde,¹⁷⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de asla bulunmayan (غَافِرًا) kelimesinin ilavesiyle sayının 18'e tamamlandığı; *İthâf*'ta¹⁷⁵ ise mushafta kesinlikle yer almayan (كَافِرًا) ve (ذَاكِرًا) lafızlarının ilavesiyle kelime sayısının 19'a çıkarıldığı görülmüştür. Halbuki Lokmân ve Câsiye sûrelerinde yer alan (مُسْتَكْبِرًا)¹⁷⁶ kelimesi vardır ki bu lafız, mezkûr müelliflerin hiçbirinin ya aklına gelmemiş veya diğerlerini zikretmekle iktifa ederek kitaplarında bu kelimeye yer vermemişlerdir. İşte (مُسْتَكْبِرًا) kelimesiyle kendi kavil ve beyanları üzere, kesreden sonra fetha tenvinli olarak gelen râlar'ın bulunduğu kelimelerin sayısı tam olarak 18 olmuş olur.¹⁷⁷

Fe'ilen/فَعِيلًا vezninde olan kelimeler 22 olup şunlardan ibarettir: (كَثِيرًا),¹⁷⁸ (بَشِيرًا),¹⁷⁹ (وَنَذِيرًا),¹⁸⁰ (صَغِيرًا),¹⁸¹ (كَبِيرًا),¹⁸² (بَصِيرًا),¹⁸³ (قَدِيرًا),¹⁸⁴ (خَبِيرًا),¹⁸⁵ (عَسِيرًا),¹⁸⁶ (وَزِيرًا),¹⁸⁷ (أَسِيرًا),¹⁸⁸ (وَحَرِيرًا),¹⁸⁹ (سَعِيرًا),¹⁹⁰ (نَصِيرًا),¹⁹¹ (نَفِيرًا),¹⁹² (نَقِيرًا),¹⁹³ (مَصِيرًا),¹⁹⁴ (فَقِيرًا),¹⁹⁵

¹⁷² İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırââtî'l-âşr*, 3/1781-1782.

¹⁷³ *en-Neşr*'in Dabbâ' tarafından tahkik edilen matbû nüshasına (غَافِرًا) lafzı ilave edilerek 18 kelime zikredilmiştir. Kanaatimizce *en-Neşr*'deki bir eksikliğin giderilmesi için Nüveyrî şerhinden esinlenerek (غَافِرًا) kelimesi ilave edilmiştir ki bu da başka bir hataya sebep olmuştur. Bk. Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââtî'l-âşr*, thk. Ali Muhammed Dabbâ' (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/94. Eymen Rüşdî Süveyd ise tahkik etmiş olduğu *en-Neşr*'e Mâlikî'nin (öl. 705/1305) *ed-Dürü'n-nesîr* adlı eserinden istifadeyle (مُسْتَكْبِرًا) kelimesi ilave etmiştir. Bk. İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırââtî'l-âşr*, 3/1782.

¹⁷⁴ Nüveyrî'nin Mecdî Muhammed tarafından tahkik edilen *Tayyibe* şerhinde, *kesreden sonra fetha tenvinli olarak gelen râlar'ın bulunduğu kelimelerin 17 olduğu* ifade edilmiş ve (غَافِرًا) lafzı çıkarılarak 17 kelimeye yer verilmiştir. Yani bir hata düzeltilmek istenirken diğer bir hataya düşülmüştür. Bk. Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 2/21.

¹⁷⁵ Dimyâtî, *İthâf*, 127.

¹⁷⁶ Lokmân 31/7; el-Câsiye 45/8.

¹⁷⁷ Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 11.

¹⁷⁸ el-Bakara 2/26 vd.

¹⁷⁹ el-Bakara 2/119 vd.

¹⁸⁰ el-Bakara 2/119 vd.

¹⁸¹ el-Bakara 2/282; el-İsrâ 17/24.

¹⁸² el-Bakara 2/282 vd.

¹⁸³ en-Nisâ 4/58 vd.

¹⁸⁴ en-Nisâ 4/133 vd.

¹⁸⁵ en-Nisâ 4/135 vd.

¹⁸⁶ el-Furkân 25/26.

¹⁸⁷ Tâhâ 20/29; el-Furkân 25/35.

¹⁸⁸ el-İnsân 76/8.

¹⁸⁹ el-İnsân 76/12.

¹⁹⁰ en-Nisâ 4/10 vd.

¹⁹¹ en-Nisâ 4/45 vd.

¹⁹² el-İsrâ 17/6.

¹⁹³ en-Nisâ 4/53, 124.

¹⁹⁴ en-Nisâ 4/97.

¹⁹⁵ en-Nisâ 4/6, 135.

(يَسِيرًا),¹⁹⁶ (حَصِيرًا),¹⁹⁷ (زَفِيرًا)¹⁹⁸ ve (ظَهِيرًا).¹⁹⁹ Bu lafızlar aşere tarikinde sadece terkîk, *Takrîb* tarikinde ise terkîk ve tefhîmle okunmaktadır.²⁰⁰

Beşinci tenbih: Müellif bu kısımda tenbîh-i hâmis başlığıyla, yine İbnü'l-Cezerî'nin *Neşr-i Kebîr*'i, Nüveyrî'nin *Tayyibe* şerhi ve Dimyâtî'nin *İthâf*'ında muttali olduğu bazı eksikliklere dikkat çekerek²⁰¹ şunları ifade etmiştir: İbnü'l-Cezerî'nin *Neşr-i Kebîr*'inde,²⁰² Nüveyrî'nin de *Tayyibe* şerhinde, (وَجُمْلَتُهُ اثْنَانِ وَعِشْرُونَ حَرْفًا، وَهِيَ قَدِيرًا، وَحَبِيرًا، وَبَصِيرًا، وَكَبِيرًا، وَكَنْبِيرًا، وَبَشِيرًا، وَنَدِيرًا، وَصَغِيرًا، وَوَزِيرًا، وَعَسِيرًا، وَحَرِيرًا، وَأَسِيرًا) “Fe‘îlen/فَعِيلًا vezninde olan kelimelerin tamamı 22 olup şunlardır.”²⁰³ ifadesinden sonra örnek verme manasına gelen مثل ve نحو gibi edatları değil de hasr anlamını ifade eden هي zamirini kullanmak suretiyle 12 kelimeye yer vermelerinden hareketle akla ilk gelen 22 ifadesinin sehv-i kalem, akabinde 12 kelimeyi münhasıran zikretmelerinin ise doğru olduğudur. Hatta Dimyâtî tıpkı bu şekilde anladığından ilgili yeri kitabında, (إِذَا عَلِيَ وَزَنَ فَعِيلًا وَهُوَ اثْنَا عَشَرَ حَرْفًا: قَدِيرًا، حَبِيرًا، الْخ) “Fe‘îlen/فَعِيلًا vezninde olan kelimelerin tamamı 12’dir.”²⁰⁴ ifadesini kullandıktan sonra *Neşr-i Kebîr*'de ve Nüveyrî'nin *Tayyibe* şerhinde yer alan ve yukarıda zikri geçen 12 kelimeyi kaydetmiştir. Süleyman Efendi mezkûr eserlerdeki hataların düzeltilmesi sadedinde şu ifadelerle yer vermiştir: “Risâle-i âcizânemizde tahrîr ettiğimiz 22 kelimedenden son 10’u (زَفِيرًا - حَصِيرًا - يَسِيرًا - فَكِيرًا - مَصِيرًا - نَقِيرًا - نَفِيرًا - نَصِيرًا - سَعِيرًا) zikri geçen üç muteber kitabın hiçbirinde tahrîr olunmamıştır. Halbuki bu 10 kelimenin vezn ve özellik itibariyle diğer 12 kelimedenden hiçbir farkı yoktur. Binaenaleyh mezkûr 10 kelimenin *Neşr-i Kebîr*²⁰⁵ ve Nüveyrî'nin *Tayyibe* şerhi²⁰⁶ ve *İthâf*²⁰⁷ ilave edilmesi, ayrıca *İthâf*ta yer alan (وهو اثنا عشر حرفًا) ibaresinin de *Neşr-i Kebîr* ve Nüveyrî şerhinde olduğu gibi (وهو اثنا عشر حرفًا) şeklinde) tashihi edilmesi gerekir.”²⁰⁸

¹⁹⁶ en-Nisâ 4/30 vd.

¹⁹⁷ el-İsrâ 17/8.

¹⁹⁸ el-Furkân 25/12.

¹⁹⁹ el-İsrâ 17/88 vd.

²⁰⁰ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırââtî'l-‘aşr*, 3/1766-1835; Dimyâtî, *İthâf*, 125-132; Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, 19-20; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 68-69.

²⁰¹ Burada şunu vurgulamak gerekir ki Süleyman Vehbi Efendi'nin, zikri geçen kıraat eserlerini tetkik ederek onlarda muttali olduğu eksiklikleri tespit etmesi bir tahrîrât amelîyesidir. Zira tahrîrât kavramının müfredini teşkil eden tahrîr kelimesine yüklenen “kitabın tetkik edilerek hatalardan arındırılması, eksik ve kusurlarının giderilmesi” anlamı bunu iltizam etmektedir. Tahrîrâtın tanımı, amacı, alanı ve tarihi seyrine dair bilgi için bk. Cevherî, *es-Sihâh*, “hrr”, 2/629; Mustafa Atilla Akdemir, “Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi”, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2018), 84-106; Koyuncu, *Kıraat İlminde Tahrîrât*, 17-50; Osman Bostan, “en-Neşr Merkezli Çalışmalar (Tahrîrât Örneği)”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52 (Haziran 2022), 215-229.

²⁰² İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırââtî'l-‘aşr*, 3/1783-1784.

²⁰³ Nüveyrî'nin Mecdî Muhammed tarafından tahkik edilen *Tayyibe* şerhinde ilgili bölüm *İthâf*'taki ibareyle aynı şekle dönüştürülmüştür. Dolayısıyla *İthâf*'taki hatayla aynı olmuştur. Bk. Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 2/21-22.

²⁰⁴ Dimyâtî, *İthâf*, 128.

²⁰⁵ *en-Neşr*'de ilavenin yapılması gereken yer için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/94. Eymen Rüşdî tahkik etmiş olduğu *en-Neşr*'e *ed-Dürü'n-nesîr*'den alıntılanarak Süleyman Vehbi'nin işaret ettiği 10 kelimeyi ilave etmiştir. Bk. İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırââtî'l-‘aşr*, 3/1783-1784.

²⁰⁶ Nüveyrî şerhinde ilavenin yapılması gereken yer için bk. Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, 2/21-22.

²⁰⁷ *İthâf*'ta düzeltilmesi ve ilave edilmesi gereken yer için bk. Dimyâtî, *İthâf*, 128.

²⁰⁸ Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 12-13.

Fe‘îlen/فَعِيلًا vezninde olmayıp ancak med harfi yâ’dan sonra gelen fetha tenvinli olan râlar’ın bulunduğu lafızlar 13 kelime olup şunlardır: (تَدْمِيرًا),²⁰⁹ (تَبْدِيرًا),²¹⁰ (تَفْجِيرًا),²¹¹ (تَكْبِيرًا),²¹² (تَقْدِيرًا),²¹³ (تَفْسِيرًا),²¹⁴ (تَنْبِيرًا),²¹⁵ (مُنِيرًا),²¹⁶ (نَطْهِيرًا),²¹⁷ (مُسْتَطِيرًا),²¹⁸ (قَمَطِيرًا),²¹⁹ (زَمَهْرِيرًا),²²⁰ ve (قَوَارِيرًا).²²¹ Bu lafızlar aşere tarikinde sadece terkîk, *Takrîb* tarikinde ise terkîk ve tefhîm vechiyle okunmaktadır.²²²

Lîn harfi yâ’dan sonra gelip fetha tenvinli olan râlar’ın bulunduğu kelimelerse üç tane olup şunlardır: (خَيْرًا),²²³ (سِيرًا)²²⁴ ve (طِيرًا).²²⁵ Bu kelimeler de aşere tarikinde sadece terkîk, *Takrîb* tarikinde ise terkîk ve tefhîm vechiyle okunmaktadır.²²⁶

2.2.2. Hülâsa Bölümü ve Mazmûm-Merfû Râlar

Müellif bu kısımda ana metin bölümünde Ezrak tarikine göre fethalı ve fetha tenvinli râlar’ın tefhîm ve terkîkine dair yaptığı izahların kısa bir özetini yapmış, ardından da mazmûm ve merfû râlar’ın okunuşuna dair kaide niteliği taşıyan birtakım bilgiler vermiştir.

Bu bağlamda müellif, kıraat kitaplarının değişik yerlerinde bulunan ancak risâlede bir başlıkta toplayarak *elfâz-ı mahsûsa* adıyla 19 kelimeye; (وَالْأَشْرَاقِ)²²⁷ kelimesine; kesreli harften sonra sakin istifâle harfi olup ondan sonra da fetha tenvinli râ’nın geldiği altı kelimeye; kesreden sonra gelen müdğamlı ve fetha tenvinli râlar’ın bulunduğu iki kelimeye; kesreden sonra fetha tenvinli olarak gelen râlar’ın yer aldığı 18 kelimeye; fe‘îlen/فَعِيلًا veznindeki 22 kelimeye; fe‘îlen/فَعِيلًا vezninin olmayıp ancak med harfi yâ’dan sonra fetha tenvinli râlar’ın bulunduğu 13 kelimeye; lîn harfi olan yâ’dan sonra fetha tenvinli râlar’ın geldiği 3 kelimeye yer vermiştir. Dolayısıyla müellifin risâlenin başından hülâsa bölümüne kadar tahrîr ettiği kelimelerin sayısı 84’e ulaşmıştır. Zikri geçen

²⁰⁹ el-İsrâ 17/16; el-Furkân 25/36.

²¹⁰ el-İsrâ 17/26.

²¹¹ el-İsrâ 17/91; el-İnsân 76/6.

²¹² el-İsrâ 17/111.

²¹³ el-Furkân 25/2; el-İnsân 76/16.

²¹⁴ el-Furkân 25/33.

²¹⁵ el-İsrâ 17/7; el-Furkân 25/39.

²¹⁶ el-Furkân 25/61; el-Ahzâb 33/46.

²¹⁷ el-Ahzâb 33/33.

²¹⁸ el-İnsân 76/7.

²¹⁹ el-İnsân 76/10.

²²⁰ el-İnsân 76/13.

²²¹ el-İnsân 76/15. Bu kelimeyi Nâfi‘ tenvinli olarak okumaktadır. Bk. İbnü’l-Cezerî, *Neşru’l-kırââtîl-‘aşr*, 4/2714; Dimyâtî, *İthâf*, 565.

²²² İbnü’l-Cezerî, *Neşru’l-kırââtîl-‘aşr*, 3/1766-1835; Dimyâtî, *İthâf*, 125-132; Paluvî, *Zübdetü’l-irfân*, 19-20; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân*, 68-69.

²²³ el-Bakara 2/184 vd.

²²⁴ et-Tûr 52/10.

²²⁵ el-Fil 105/3.

²²⁶ İbnü’l-Cezerî, *Neşru’l-kırââtîl-‘aşr*, 3/1766-1835; Dimyâtî, *İthâf*, 125-132; Paluvî, *Zübdetü’l-irfân*, 19-20; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü’l-hullân*, 68-69.

²²⁷ Sâd 38/18.

kelimelerden, Şâtıbiyye tarikine göre Verş için hulfle/iki vecihle okunanlar (ذِكْرًا),²²⁸ (أَمْرًا),²²⁹ (سِتْرًا),²³⁰ (وَزْرًا),²³¹ (حَجْرًا),²³² (وَصْهْرًا),²³³ ve (حَيْرَانًا)²³⁴ lafızlarıdır.²³⁵

Müellif, Ezrak tarikine göre meftûh ve mansûb râlar'a dair verdiği bilgilerden sonra mazmûm ve merfû râlar ile alakalı da şunları zikretmektedir: Mazmûm ve merfû râlar Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok yerde bulunmaları sebebiyle hepsini bir araya getirip teker teker tasnif etmek zor olacağından belli bir kaide-i külliye etrafında toplamak konunun anlaşılması açısından daha isabetli olacaktır. Bu bağlamda meftûh ve mansûb râlar için aranan şartları taşıması halinde, “sâkin yâ'dan sonra”, “lâzımî kesreden sonra” ve “kesreyle râ'nın arasına sakin bir harfin girmesi durumunda”²³⁶ mazmûm ve merfû râlar'da, Şâtıbiyye tarikine göre Verş için sadece terkîk vechi vardır. Tayyibe tarikine göreyse Ezrak için önce terkîk sonra da tefhîm olmak üzere iki vecih söz konusudur.²³⁷ Şu kelimeler buna örnek olarak zikredilebilir: (وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ),²³⁸ (عَزِيزٌ ابْنُ اللَّهِ),²³⁹ (مَنْ أَلِهَ غَيْرَ اللَّهِ),²⁴⁰ (وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا) ve (وَكَانُوا يُصِرُّونَ).²⁴⁶ (فَفَرُّوا إِلَى اللَّهِ),²⁴⁴ (إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ),²⁴³ (إِنَّا مُنْتَظِرُونَ),²⁴² (إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا),²⁴¹ (تَعْمَلُونَ) ve (عَشْرُونَ).²⁴⁷

Enfâl sûresindeki (عَشْرُونَ)²⁴⁷ kelimesiyle Gâfir sûresindeki (كَبِيرٌ)²⁴⁸ lafzında ihtilaf edilmiş olup bazılarının göre terkîk ve tefhîm vecihleri yekdiğerine tercih olunmaksızın müsavidir.²⁴⁹

2.2.3. Tezyîlât Bölümü (Râ'nın Okunuşunda Genel Olarak İttifak Edilen Hususlar)

Müellif bu kısımda kurrâ arasında râ'nın okunuşuna dair genel olarak ittifak edilen hususlara yer vermiştir. Bu bağlamda müellifin dile getirdiği hususlar şu şekilde zikredilebilir:

Risâle boyunca hakkında bilgi verilen meftûh ve mansûb, mazmûm ve merfû, münevven ve gayrı-ı münevven bütün râlar Ezrak dışındaki imam, râvi ve tariklerin hepsi için ittifakla tefhîmle okunduğu gibi fetha ve zammeden sonraki sakin harfin ardından gelen râlar da Ezrak dahil bütün

²²⁸ el-Bakara 2/200 vd.

²²⁹ el-Bakara 2/117 vd.

²³⁰ el-Kehf 18/90.

²³¹ Tâhâ 20/100.

²³² el-Furkân 25/22, 53.

²³³ el-Furkân 25/54.

²³⁴ el-En'âm 6/71.

²³⁵ Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 13.

²³⁶ Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 14.

²³⁷ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırââtî'l-âşr*, 3/1799-1805; Dimyâtî, *İthâf*, 129-130; Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 14.

²³⁸ el-Bakara 2/184.

²³⁹ et-Tevbe 9/30.

²⁴⁰ el-En'âm 6/46.

²⁴¹ Âl-i İmrân 3/153 vd.

²⁴² ez-Zümer 39/53.

²⁴³ el-En'âm 6/158; Hûd 11/122.

²⁴⁴ Yûsuf 12/104 vd.

²⁴⁵ ez-Zâriyât 51/50.

²⁴⁶ el-Vâkı'a 56/46.

²⁴⁷ el-Enfâl 8/65.

²⁴⁸ el-Mü'min 40/56.

²⁴⁹ Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 14.

kurrâ için tefhîm vechiyle okunmaktadır. Örneğin, (مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ),²⁵⁰ (وَعَزَّكُمُ),²⁵¹ (عَنْهُ ضُرَّةٌ),²⁵² (لَا تُضَارَ),²⁵³ (كِيَّ),²⁵⁴ (نَذْرُكَ),²⁵⁵ (إِنَّ الْأَمْرَ),²⁵⁶ (بَشْرًا),²⁵⁷ (صَبْرًا),²⁵⁸ (إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ),²⁵⁹ ve (سُرُّ مَرْفُوعَةٌ).²⁶⁰

Kelimenin ortasında veya sonunda, fetha ve zammeden sonra lâzîmî sükûnlu olarak bulunan râlar ister vasl ister vakf halinde olsun ittifakla kalın okunurlar. Örneğin, (وَالْمَرَجَانِ),²⁶¹ (لَمْ يَتَّعَبِ),²⁶² ve (وَأَمْرٌ بِالْعُرْفِ).²⁶³

Kelime sonunda bulunan fetha ve zammeden sonra ârizî sükûnlu olarak bulunan râlar ister şeddeli ister muhaffef/şeddesiz olsun sadece vakf halinde bütün imamlarca kalın okunurlar. Örneğin, (نَجِّنَاهُمْ بِسِحْرِ),²⁶⁴ (فِي),²⁶⁵ (بِالنُّذْرِ),²⁶⁶ ve (بِالْحُرِّ).²⁶⁷

Sâkin yâ'nın dışında, fetha ve zammeden sonraki sakin harfin ardından gelen râlar üzerinde vakftan dolayı sükûn-i mahza ile durulduğunda ittifakla kalın okunurlar. Örneğin, (وَأَنَّ الْفُجَارَ),²⁶⁸ (لَفِي خُسْرٍ),²⁶⁹ (مِنْ كُلِّ أَمْرٍ),²⁷⁰ ve (مَا فِي الصُّدُورِ).²⁷¹

Lâzîmî kesre ile fethalı hurûf-i isti'lâ arasında bulunan sâkin râlar'ın tefhîmle okunmalarında ittifak olup bu özelliği taşıyan şu beş kelimedir: (قِرطاسٍ),²⁷² (وَارِصَادًا),²⁷³ (فِرْقَةً),²⁷⁴ (مِرْصَادًا),²⁷⁵ ve (بِالْمِرْصَادِ).²⁷⁶ Bazıları mezkûr beş kelimedede Ezrak için iki vecih olduğunu söylese de bu söz şaz olup terkîk vechi asla okunmamaktadır.²⁷⁷

Şuarâ sûresindeki (كُلُّ فِرْقٍ)²⁷⁸ kelimesinde bütün kurrâ için önce terkîk sonra da tefhîm olmak üzere iki vecih vardır.²⁷⁹

²⁵⁰ el-Furkân 25/53; er-Rahmân 55/19.

²⁵¹ el-Hadîd 57/14.

²⁵² Yûnus 10/12.

²⁵³ el-Bakara 2/233.

²⁵⁴ Tâhâ 20/13; el-Kasas 28/40.

²⁵⁵ Tâhâ 20/34.

²⁵⁶ Âl-i İmrân 3/154.

²⁵⁷ el-A'râf 7/57 vd.

²⁵⁸ el-Bakara 2/250.

²⁵⁹ el-Bakara 2/173.

²⁶⁰ el-Gâşiye 88/13.

²⁶¹ er-Rahmân 55/22, 58.

²⁶² el-Ahkâf 46/15.

²⁶³ el-A'râf 7/199.

²⁶⁴ el-Kamer 54/34.

²⁶⁵ et-Tevbe 9/81.

²⁶⁶ el-Kamer 54/23, 33, 36.

²⁶⁷ el-Bakara 2/178.

²⁶⁸ el-İnfitâr 82/13.

²⁶⁹ el-Asr 103/2.

²⁷⁰ el-Kadr 97/4.

²⁷¹ el-Âdiyât 100/10.

²⁷² el-En'âm 6/7.

²⁷³ et-Tevbe 9/107.

²⁷⁴ et-Tevbe 9/122.

²⁷⁵ en-Nebe 78/21.

²⁷⁶ el-Fecr 89/14.

²⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırââtî'l-'aşr*, 3/1814-1815; Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 15.

²⁷⁸ eş-Şuarâ 26/63.

²⁷⁹ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırââtî'l-'aşr*, 3/1815-1816.

Altıncı tenbih: Müellif tenbîh-i sâdis bölümünde eski ve yeni, yazma ve matbû birçok tecvid kitabında esre tenvinli olarak tahrîr olunan (مِرْصَادٍ) lafzının Kur'ân-ı Kerîm'de katiyen bulunmadığına dikkat çekmiştir.²⁸⁰

Muttasıl (aynı kelimedeki) ârizî kesreden sonra (ارْجِعْ),²⁸¹ munfasıl (ayrı kelimedeki) ârizî kesreden sonra (إِنْ ارْتَبْتُمْ)²⁸² ve munfasıl lâzîmî kesreden sonra (دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ)²⁸³ gelen sâkin râlar ittifakla kalın okunur.²⁸⁴

(رَزَقًا)²⁸⁵ ve (بِنُورِهِمْ)²⁸⁶ kelimelerindeki gibi meksûr ve mecrûr olan râlar ittifakla ince okunur.

Muttasıl lâzîmî kesreden sonra gelen sâkin râlar ittifakla ince okunur. Örneğin, (فَاصِبٍ)²⁸⁷ ve (وَاسْتَغْفِرُهُ)²⁸⁸ kelimelerinin hem vasl hem de vakf halinde, (وَازْدُجِرْ)²⁸⁹ lafzınınsa sadece vakf halinde râlar ittifakla ince okunur.

Kesreden sonraki sâkin harfin ardından gelen sâkin râlar ittifakla ince okunur. (هَذَا ذِكْرٌ)²⁹⁰ kelimesinin vakf halinde olduğu gibi.

Mutlak olarak sâkin yâ'dan (med veya lîn harfinden) sonra gelen sâkin râlar ittifakla ince okunur. (قَدِيرٌ),²⁹¹ (لَا ضَيْرَ)²⁹² ve (هُوَ خَيْرٌ)²⁹³ kelimelerinin vakf halinde olduğu gibi.

(لَمْ يَذْكُرِ اسْمُ اللَّهِ)²⁹⁴ ve (وَأَذْكُرِ اسْمَ)²⁹⁵ kelimelerindeki gibi sâkin harfe mücâvir olan meczûm râlar, ictimâ-i sâkineynden²⁹⁶ ötürü kesreyle harekelendiklerinden bütün kurrâ için ittifakla ince okunur.

(وَأَنْظُرْ إِلَى)²⁹⁷ ve (وَأَنْحَرِ أَنْ)²⁹⁸ gibi kelimelerindeki meczûm râlar, Verş için hem vasl hem vakf, Hamza (öl. 156/772) için de yalnız vakf esnasında nakil sebebiyle (وَأَنْظُرْ إِلَى - وَأَنْحَرِ أَنْ) şeklinde) meksûr olduklarından ince okunur. Ayrıca Verş ve Hamza için (ثُمَّ أَنْظُرْ أَيْ)²⁹⁹, (فَلْيَنْظُرْ أَبْهًا)³⁰⁰ ve (نَنْظُرْ أَنهْتَدِي)³⁰¹ gibi kelimelerindeki râlar'ın nakil esnasında kalın okunacağı unutulmamalıdır.³⁰²

²⁸⁰ Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 16.

²⁸¹ en-Neml 27/37.

²⁸² el-Mâide 5/106; et-Talâk 65/4.

²⁸³ en-Nûr 24/55.

²⁸⁴ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-karââtî'l-'aşr*, 3/1808-1810.

²⁸⁵ el-Bakara 2/22 vd.

²⁸⁶ el-Bakara 2/17.

²⁸⁷ Hûd 11/49 vd.

²⁸⁸ en-Nasr 110/3.

²⁸⁹ el-Kamer 54/9.

²⁹⁰ Sâd 38/49.

²⁹¹ el-Bakara 2/20 vd.

²⁹² eş-Şuarâ 26/50.

²⁹³ Yûnus 10/58.

²⁹⁴ el-En'âm 6/121.

²⁹⁵ el-Müzzemmil 73/8; el-İnsân 76/25.

²⁹⁶ İki sâkinin yan yana gelmesi.

²⁹⁷ el-Bakara 2/259; Tâhâ 20/97.

²⁹⁸ el-Kevser 108/2-3.

²⁹⁹ el-Mâide 5/75.

³⁰⁰ el-Kehf 18/19.

³⁰¹ en-Neml 27/41.

³⁰² Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 16-17.

Bazılarına göre sâkin râ'dan sonra yâ harfinin geldiği (قَرِيَّةً)³⁰³ ve (مَرِيْمَ)³⁰⁴ kelimeleriyle sâkin râ'dan sonra esreli hemzenin bulunduğu (بَيْنَ الْمَرْءِ)³⁰⁵ kelimesindeki râlar'ın bütün kurrâ için bazılarını göreyse yalnızca Ezrak için terkîkle okunduğu rivayet edilse de bu doğru olmayıp aslolanın yukarıda zikredilen kaideler muvacehesince kalın okunması gerektiğidir. Yine (مَرْفَقًا)³⁰⁶ kelimesindeki mîm/م harfini kesreyle okuyanlar³⁰⁷ için râ'nın kalın okunacağını ileri sürenler olsa da bu doğru kabul edilmemiştir.³⁰⁸

İdğamlı kelimelerde hüküm daima müdğamün fihe/ikinci harfe tabi olduğundan tilâvet esnasında müdğamün fihin harekesine itibar olunur. Bu bağlamda (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) ve (بِالرُّوحِ)³⁰⁹ gibi kelimelerdeki râlar bütün kurrâ için (لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ)³¹⁰ ve (وَلَيْسَ الْبِرُّ)³¹¹ gibi kelimelerdekiler ise Ezrak dışındaki kurrâ için kalın okunur.³¹³ (دُرِّيَّ)³¹⁴, (تَقْرُبُكُمْ)³¹⁵, (مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ)³¹⁶, (مِنْ الرِّيحِ)³¹⁷ ve (بِضَارِهِمْ)³¹⁹ gibi kelimelerdeki râlar ise ittifakla ince okunur.³²⁰

Tenvinsiz olarak bulunan her bir (مِصْرَ)³²¹ kelimesiyle (عَيْنَ الْقَطْرِ)³²² lafzında kesreyle râ arasında sâkin bir isti'lâ harfi bulunduğundan vakf halinde bütün kurrâ için iki vecih söz konusu olup vasl hali göz önünde bulundurularak (مِصْرَ) kelimesinde birinci vecih tefhîm, ikincisi terkîk; (عَيْنَ الْقَطْرِ) lafzındaysa birinci vecih terkîk, ikincisi ise tefhîm olarak uygulanmaktadır. Aynı şekilde (فَاسِرٍ)³²³ ve (أَنْ أَسِرَ)³²⁴ kelimelerinin vakf halinde bütün kurrâ için ayrıca (إِذَا يَسِرَ)³²⁵ lafzının vakf halinde bu kelimenin sonundaki (yazıda yer almayan) yâ harfini hafz edenler için³²⁶ birincisi terkîk, ikincisi tefhîm olmak üzere iki vecih söz konusudur.³²⁷

³⁰³ el-Bakara 2/259 vd.

³⁰⁴ el-Bakara 2/87 vd.

³⁰⁵ el-Bakara 2/102; el-Enfâl 8/24.

³⁰⁶ el-Kehf 18/16.

³⁰⁷ (مَرْفَقًا) kelimesini Nâfi', İbn Âmir, Ebû Ca'fer mîm'in fethası ve fâ'nın kesresiyle (مَرْفَقًا) şeklinde; diğerleriyse mîm'im kesresi ve fâ'nın fethasıyla (مَرْفَقًا) şeklinde okumuşlardır. Dimyâtî, *İthâf*, 364.

³⁰⁸ İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-kırââtî'l-'aşr*, 3/1810-1817; Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 17.

³⁰⁹ en-Nahl 16/2.

³¹⁰ ez-Zuhruf 43/80.

³¹¹ el-Bakara 2/189.

³¹² el-Cuma 62/8.

³¹³ Bu kelimeler Ezrak tarikine göre meftûh ve mansûb olan râlar'ın terkîkle okunması için aranan ve yukarıda zikri geçen dört şartı sağladıklarından ince okunurlar.

³¹⁴ er-Ra'd 13/26 vd.

³¹⁵ en-Nûr 24/35.

³¹⁶ es-Sebe' 34/37.

³¹⁷ el-Felak 113/2.

³¹⁸ el-İsrâ 17/69.

³¹⁹ el-Mücâdele 58/10.

³²⁰ Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 17.

³²¹ Yûnus 10/87 vd.

³²² Sebe' 34/12.

³²³ Hûd 11/81; el-Hicr 15/65; ed-Duhân 44/23.

³²⁴ Tâhâ 20/77; eş-Şuarâ 26/52.

³²⁵ el-Fecr 89/4.

³²⁶ (إِذَا يَسِرَ) kelimesini İbn Keşîr ve Ya'kûb vasl ve vakf esnasında yâ'nın ispatıyla; Nâfi', Ebû Amr ve Ebû Ca'fer vasl esnasında yâ'nın ispatıyla, vakf halinde hazfiyla; diğer bütün kurrâ ise hem vasl hem de vakf esnasında -mushaf hattına uygun olarak- yâ'nın hazfiyla okumuşlardır. Dimyâtî, *İthâf*, 583.

³²⁷ Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 17-18.

Vakf esnasında *revm*³⁵³ vechi uygulanmak istendiğinde kelime sonlarında bulunan merfû râlar kalın, mecrûr râlar ise ince okunacağından (قَدِيرٌ)³⁵⁴, (هُوَ حَيْرٌ)³⁵⁵, (وَيَقْدِرُ)³⁵⁶, (سِحْرٌ)³⁵⁷ ve (مُسْتَمِرٌّ)³⁵⁸ gibi kelimelerin vakf halinde Ezrak için terkîk vechine göre *revm* ince, tefhîm vechine göreyse diğer imamlar gibi kalın okunur.³⁵⁹

(مِنْ أَنْصَارٍ)³⁶⁰, (عَلَى نُورٍ)³⁶¹, (بِالنُّذْرِ)³⁶², (كَلَّا وَالْقَمَرِ)³⁶³ ve (مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ)³⁶⁴ gibi kelimelerdeki râlar'ın, sükûn-i mahza ile vakfedildiğinde tefhîmle, *revm* esnasında ise terkîkle okunacağına ittifak vardır.³⁶⁵

İctimâ-i sâkineynden ötürü kesreyle (ârizî olarak) harekelenen mezcûm râlar vakf halinde aslî durumlarına döneceklerinden (وَذَرِ الَّذِينَ)³⁶⁶ ve (وَأَذْكُرِ اسْمَ)³⁶⁷ gibi kelimelerdeki râlar'da *revm* vechi caiz değildir. Söz konusu râlar vakf esnasında sükûn-i mahzayla ve yalnız tefhîm vechiyle okunur.³⁶⁸

³⁵³ Sözlükte “bir şeyi istemek” manasına gelen ve vakf esnasında esre ve ötre harekede icra edilen *remv* kelimesi ıstılahta “harfi hafif bir sesle (sesin üçte bir oranıyla) telaffuz etmek” anlamına gelmektedir. Yine sözlükte “bir şeyi gizlice ve çabucak almak” manasına gelen ve vasl esnasında yerine getirilen ihtilâs kelimesi ise ıstılahta “sesin biraz zayıflatılarak harfin (sesin üçte iki oranıyla) telaffuz edilmesi” anlamına gelmektedir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “rvm”, 12/258; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, “hls”, 16/17; İbnü't-Tahhân, *Mürşidü'l-kârî*, 74-75; İbnü'l-Cezerî, *Neşru'l-karââtî'l-'aşr*, 3/1862-1883.

³⁵⁴ el-Bakara 2/20 vd.

³⁵⁵ el-Bakara 2/61 vd.

³⁵⁶ er-Ra'd 13/26.

³⁵⁷ el-Kamer 54/2.

³⁵⁸ el-Kamer 54/2.

³⁵⁹ Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 18-19.

³⁶⁰ el-Bakara 2/270 vd.

³⁶¹ en-Nûr 24/35; ez-Zümer 39/22.

³⁶² el-Kamer 54/23, 33, 36.

³⁶³ el-Müddessir 74/32.

³⁶⁴ el-Kadr 97/3.

³⁶⁵ Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 19.

³⁶⁶ el-En'âm 6/70.

³⁶⁷ el-Müzzemmil 73/8; el-İnsân 76/25.

³⁶⁸ Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i Râiyye*, 19.

Sonuç

Makalede, râ harfinin tefhîm-terkîkine dair kurrâ arasındaki farklılıklar ve özellikle Verş ile Ezrak'ın konuya dair uygulamaları son dönem Osmanlı kurrâlarından Bursalı Süleyman Vehbi Efendi'nin *Risâle-i Râiyye* adlı eseri çerçevesinde incelenmiştir.

Süleyman Vehbi Efendi Osmanlı'nın son dönemlerinde yetişmiş büyük kıraat âlimlerinden birisidir. Yerine getirdiği değişik kademelerdeki müderrislik, hâfız-ı kütüblük ve padişah tarafından kendisine tevdi edilen Tedkîk-i Mesâhif-i Şerîfe Âzalıği bunun bir delilidir. Öte yandan bugün bile henüz tespit edilemeyen, kıraat kitaplarındaki bazı eksiklik ve hataları bir asır önceden kaleme aldığı küçük bir risâlede tespit etmiş olması onun kıraat ilmine olan vukufiyetinin ve müdekkik bir âlim olduğunun en bariz göstergesidir.

Makalede, Verş rivâyeti ve Ezrak tarikinin râ harfinin tefhîm-terkîkine dair diğer kurrâdan ayrıştığı hususlara ve kurrâ arasında ittifak edilen noktalara yer verilmiştir. Bu bağlamda çalışma boyunca elde edilen sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Ezrak, esreli olan râlar'ın terkîkinde; kelime başlarındaki fethalı ve zammeli râlar'ın tefhîminde; kelimenin ortasında veya sonunda, fetha ve zammeden sonra sükûnlu olan râlar'ın kalın okunmasında diğer kurrâ ile ittifak halindedir.

Kelime ortasında veya sonunda bulunan mansûb ve meftûh râlar'ı “kelimenin aslından olan lâzımî kesreli harften sonra gelmesi”, “lâzımî kesreyle râ'nın arasında sakın bir hurûf-i isti'lânın - hâ/ح hariç- bulunmaması” ve “râ'nın sakın yâ (med veya lîn) harfinden sonra gelmesi” durumunda sadece terkîkle; bu şartları taşımakla birlikte râ'nın tenvinli olması durumunda terkîk ve tefhîm olmak üzere iki vecihle; bu şartlardan birinin bulunmaması durumunda ise sadece tefhîmle okumuştur.

Mazmûm ve merfû râlar'da ise “sâkin yâ'dan sonra gelmesi”, “lâzımî kesreden sonra bulunması” ve “kesreyle râ'nın arasına sakın bir harfin girmesi” durumunda Şâtıbiyye tarikine göre Verş için sadece terkîk, *Tayyibe* tarikine göre Ezrak için terkîk ve tefhîm olmak üzere iki vecih söz konusudur. Bu bağlamda genel olarak, Ezrak tarikine göre râ harfinin tefhîm ve terkîkine dair *Teysîr* ve Şâtıbiyye'de zikredilen vecihlerin *Takrîb* tarikinde mukaddem/birinci vecih; sadece *en-Neşr* ve *Tayyibe*'de aktarılan vecihlerinse *Takrîb* tarikinde muahhar/ikinci vecih olarak tercih edildiği söylenebilir.

Son olarak şu ifade edilmelidir ki kütüphanelerde başta Osmanlı dönemine ait olmak üzere pek çok kıraat eseri ortaya çıkarılmayı ve tanıtılmayı beklemektedir. Mezkûr eserlerin gün yüzüne çıkarılıp değerlendirilmesi bir taraftan tarihi seyri içerisinde kıraat ilminin nasıl bir yelpazede ilerlediğinin tespiti diğer taraftan da söz konusu eserlerin verilerinden yararlanılarak güncel çalışmaların ortaya konulması açısından son derece öneme sahiptir.

Kaynakça

- Ahmed er-Rüşdî b. Yusuf b. Hüseyin b. Ahmed (Yusuf İmamefendizâde). *Mürşidü't-talebe ilâ idâhi vucûhi ba'di âyâtî'l-Kur'âniyye min turuki't-Tayyibe*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 71, 1b-174b.
- Akakuş, Recep. "Kiraat İlminde İcazet Geleneği, Reisü'l-Kurra Makamının Kurumsallaşması ve İşlevi". *Tarihten Günümüze Kiraat İlmi*. 501-543. Ankara: DİB Yayınları, 2015.
- Akcan, Resul. *İbnü'n-Nâzım ve Şerhu Tayyibetü'n-Neşr İsimli Eserinin Metodolojik Tahlili*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Akdemir, Mustafa Atilla. *Kiraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Akdemir, Mustafa Atilla. "Kiraat İlminde Tahrîrât Meselesi". *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2018), 83-112.
- Akyüz, Abdullah. *Osmanlı Kurrâları*. İstanbul: Rabbani Yayınevi, 2021.
- Albayrak, Sadık. *Son Devir Osmanlı Uleması*. İstanbul: Medrese Yayınevi, 1980.
- Ali el-Mansûrî, Ali b. Süleyman b. Abdullan el-Mansûrî. *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât*. thk. Hâlid Hasan Ebu'l-Cûd. Kahire: Mektebetü Evlâdi's-Şeyh li't-Türâs, 2011.
- BOA, Başkanlık Osmanlı Arşivi. Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defterleri [DH.SAİD.d]. 55/163.
- Bostan, Osman. Ahmed er-Rüşdî ve Mürşidü't-Talebe Adlı Eserinin Kiraat İlmindeki Yeri. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.
- Bostan, Osman. "en-Neşr Merkezli Çalışmalar (Tahrîrât Örneği)". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52 (Haziran 2022), 207-234. <https://doi.org/10.17120/omuifd.1078721>
- Bostan, Osman. "Hamza ve Kiraatinin Özellikleri". *On Dört Kiraat İmamı ve Kiraatlerinin Özellikleri*. ed. Ahmet Gökdemir. 169-217. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2023.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh tâcü'l-lüğa ve shâhu'l-'Arabiyye*. thk. Muhammed Muhammed Tâmir. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1430/2009.
- Cürçânî, Seyyid Şerîf. *et-Ta'rifât*. thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî. Kahire: Dâru'l-Fazîle, ts.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*. thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed. Amman: Amman: Dâru Ammâr, 1421/2000.
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ. *İthâfu fudalâi'l-beşer fi'l-kirâati'l-erbe'ate 'aşer*. thk. Enes Mehera. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1432/2011.
- Eğinli Eşrefzâde Muhammed Hulûsî. *Esâm-i Kurrâ-i Kirâm-ı Mübîn Defteri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 6545, 1b-63a.
- Feyizli, Hasan Tahsin. *Kirâat-i Aşere*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Fırat, Yavuz. *Tecvîd ve Kiraat İlmi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2018.
- Hatipoğlu, Mustafa. *Dimyâtî'nin İthâfu fuzalâi'l-beşer bi'l-kirâati'l-erbe'ate 'aşer Adlı Eserinin Kirâat İlmindeki Yeri*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414/1993.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fi'l-kirâati'l-'aşr*. thk. Ali Muhammed Dabbâ'. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *Neşru'l-kirâati'l-'aşr*. thk. Eymen Rüşdî Süveyd. 5 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Ğavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1439/2018.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *Takrîbü'n-Neşr fi'l-kirâati'l-'aşr*. thk. Abdullah Muhammed el-Halîlî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2008.

- İbnü'n-Nâzım, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Yûsuf el-Cezerî. *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/2000.
- İbnü't-Tahhân, Ebü'l-Asbağ Abdülaziz b. Ali b. Muhammed es-Sümâtî. *el-İnbâ fî usûli'l-edâ*. thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. Kahire: Mektebetü't-Tâbi'în, 2007.
- İbnü't-Tahhân, Ebü'l-Asbağ Abdülaziz b. Ali b. Muhammed es-Sümâtî. *Mürşidü'l-kârî ilâ tahkiki me'âlimi'l-mekârî*. thk. Hâtim Salih ed-Dâmin. Kahire: Mektebetü't-Tâbi'în, 2007.
- İzmîrî, Mustafa b. Abdurrahman b. Muhammed. *Bedâ'ü'l-burhân 'alâ Umdeti'l-irfân fî vücûhi'l-Kur'ân*. thk. Meryem İbrahim Cendelî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1429/2008.
- Kâdî, Abdu'l-Fettâh. *el-Büdûru'z-zâhira fî'l-kirâati'l-'aşri'l-mütevâtira*. Mekke: Mektebetü Enes b. Mâlik, 1422/2002.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kirâati*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.
- Koyuncu, Recep. *Kıraat İlmi Takrîb Usûlü*. İstanbul: Haciveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2. Basım, 2021.
- Koyuncu, Recep. *Kıraat İlminde Tahrîrât Mustafa el-İzmîrî ve 'Umdetü'l-İrfân Adlı Eseri*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021.
- Mâlikî, Abdulvâhid b. Muhammed. *ed-Dürü'n-nesîr vel-'azbü'n-nemîr*. thk. Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcûd - Ali muhammed Mu'avved. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1434/2003.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed el-Kaysî. *er-Rî'âye li tecvîdi'l-kirâati ve tahkiki lafzi'-t-tilâve*. thk. Ebû Âsım Hasân b. Abbâs b. Kutub. Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1425/2005.
- Mer'aşî, Saçaklızâde Muhammed b. Ebû Bekr. *Cühdü'l-mukill*. thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed. Amman: Dâru Ammâr, 2008.
- Mes'ûl, Abdu'l-'Alî. *Mu'cemu mustalahâti 'ilmi'l-kirâati'l-Kur'âniyyeti vemâ yete'alleku bihî*. Kahire: Dâru's-Selâm, 1428/2007.
- MŞH, Meşihat Arşivi. *Sicill-i Ahval Defterleri (SAİD)*. 201/3.
- Muhammed Emin Efendi. *Umdetü'l-hullân fî izâhi Zübdetü'l-irfân*. thk. Mehmet Çaba. 2 Cilt. İstanbul: Haciveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2021.
- Muhammed Emin Efendi. *Zühru'l-erîb fî idâhi'l-cem'i bi't-takrîb*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 11, 1b-241b.
- Mütercim Âsım Efendi. *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Nüveyrî, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Muhammed. *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*. thk. Mecdî Muhammed Sürûr Sa'd Baslûm. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Paluvî, Hâmid b. Abdülfettâh. *Zübdetü'l-irfân fî vücûhi'l-Kur'ân*. nşr. Halil İbrahim Üren. İstanbul: Haciveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2020.
- Polat, Ayşe. "Osmanlı'da Matbu İslam'ın Onay ve Denetimi: Tedkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'îyye Meclisi". *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 11 (Haziran 2018), 87-120. <https://doi.org/10.16947/fsmia.437696>
- Revnaçoğlu, Cemalettin Server. *İlm-i Kıraat Mensupları*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Revnaçoğlu Bölümü, 81.
- Süleyman Vehbi Efendi. *Risâle-i Râiyye*. İstanbul: Matbaa-i Osmânî, 1311/1894.
- Şahin, Hafız Osman. *Mushafların Tetkiki Meselesi: Tetkik-i Mesâhif Heyeti Örneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

- Tehânevî, Muhammed b. Ali. *Keşşâfî ıstılâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan Nâşirûn, 1416/1996.
- Üren, Halil İbrahim. *Molla Muhammed Emin Efendi ve 'Umdetü'l-Hullân fi İzâhi Zübde'ti'l-'İrfân Adlı Eserin Kıraat İlmindeki Yeri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Yusuf Efendizâde, Abdullah Hilmi. *el-İtilâf fi vücûhi'l-ihtilâf*. thk. Ali Öge - Halil İbrahim Üren. İstanbul: Hacıveyszade İlim ve Kültür Vakfı, 2022.
- Zebîdî, Muhammed Murtezâ. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. İbrahim et-Terzî. Kuveyt: Matbaatü Hukûmeti'l-Kuveyt, 1421/2000.